

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mehdiyev Sənan Süleyman oğlu

"Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətləri"
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:
İxtisaslaşma:

060403 - "Maliyyə"
Maliyyə menementi

Elmi rəhbər:
Magistr proqramının rəhbəri:
Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof. Ə.Ə.Ələkbərov
i.ü.f.d. baş müəllim G.Q.Məmmədova
i.e.d.,prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI - 2018

Giriş	3
Fəsil1.Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları.....	7
1.1. Müasir maliyyə sisteminin nəzəri əsasları.....	7
1.2. Dövlət maliyyəsinin idarəolunmasının metod və alətləri.....	14
1.3. Dövlət maliyyəsinin idarə olunması sahəsində beynəlxalq təcrübə.....	20
Fəsil 2. Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir vəziyyətinin təhlili.....	26
2.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində büdcənin rolu	26
2.2. Maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sistemini rolu.....	35
2.3. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin kəsirinin idarə olunmasının təhlili	44
Fəsil3.Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.	
3.1.Bazar münasibətləri şəraitində dövlət maliyyəsinin inkişaf xüsusiyyətləri...	52
3.2Regionlarda maliyyənin idarə edilməsi metodları və onun yaxşılaşdırılması yolları	59
3.3 Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının perspektiv istiqamətləri.....	68
Nəticə	75
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	78

Əlavələr

REZUME

SUMMARY

Magitrant

Elmi rəhbər

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Bazar iqtisadiyyatı qanunlarının bərqərar olduğu dövrdə münasibətləri şəraitində makroiqtisadi sahədə müvəffəqiyyətlərin nail olunmasının ümdə vacib şərtlərindən biri dövlətin düzgün maliyyə siyasətinin reallaşdırılması sayılır.Burada ən aktual məsələ-dövlətin yüyütdüyü maliyyə siyasətinin məcmu ictimai tələbin daim yüksəldilməsinə,ölkə iqtisadiyyatının mütəmadi olaraq dirçəldilməsinə,daxili və xarici bazarlardaölkəmizin mövqeyinin durmadan möhkəmləndirilməsi kimi ümdə vacib vəzifələrə tabe etdirilməsidir.Bu da əsas olaraq büdcə siyasətinin əsas daxili problemlərin çözülməsinə,iqtisadi artımın və dövlətinmüdafiə qabiliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənməsi deməkdir.

Müasir dövrün iqtisadi sahədə tədqiqatın başlıca mövzularından biri dövlət maliyyəsinin iqtisadi həyatımızda yeri və rolunu qiymətləndirilmək,dövlət-iqtisadiyyat münasibətlərində optimal durumunmüəyyənləşdirilməsidir.Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri prinsipləri çərçivəsində yanaşıldığında dövlətin iqtisadiyyatda rolunun minimumlaşdırılması, xüsusən sahibkarlıq sektorunun zəif olduğu yer alan sferalarda dövlətin müdaxiləsinin vacibliyi fikri çoxluq təşkil edir. Bu nöqtəyi-nəzərdə yanaşıldıqda 2 vacib problemin analizimeydana çıxır:

1)dövlət büdcəsi resurslarından istifadə səmərəliliyini yüksəltmək, 2) dövlətin üzərinə düşən vəzifələriicra etməsindən ötrü lazım olunan vəsaitinəldə edilməsidir.

Dövlətin maliyyəsinin etibarlılığının və şəffaflığının təmin edilməsi büdcə vəsaitlərinin miqdarı ilə bərabər, büdcə prosesinin səmərəli təşkilindən bilavasitə əlaqədardır. Müasir dövrdə dövlət maliyyəsinin düzgün idarə olunması sahəsində lazımi təcrübənin olmaması, bəzi hallarda bu prosesin təşkilində olan çatışmazlıqlar dövlət büdcəsi vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinin səmərəliliyinə mənfi təsir edir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı həmçinin ondan qaynaqlanır ki, maliyyə böhranının hökm sürdüyü müasir dövrdə bütün dövlətlərdə büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsinə dövlət resurslarından istifadənin səmərəliliyinin

yüksəldilməsi, ölkənin ümumi maliyyə sabitliyi və davamlı iqtisadi inkişafından ötrü əlverişlimühitin formalaşması sahəsində irəliyə atılmış addım kimi baxılır.

Aydındır ki, dövlət maliyyəsinin idarə olunması uzun tarixi inkişaf dövrü keçmişdir. Amma müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarədilməsi vəzifələri daha da mürəkkəbləşmiş və nəticədə ciddi sosial-iqtisadi problemlər meydana çıxmışdır. Məhz buna görə də, dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə edilməsi strategiyası ən mühüm iqtisadi-istehsal problemləri prizması baxımından səlist işlənməli və kompleks qiymətləndirilməlidir. Elə bu cür yanaşma, götürükdə dövlət maliyyəsinin mürəkkəb təbiəti, məzmunu barədə aydın təsəvvür formalaşdırmaya şərait yaradar.

Hazırki durumda dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətləri ilə bağlı kompleks tədbirlər sistemi işlənməli və ugurla həyata keçirilməlidir. Elə buna görə də iqtisadi inkişafın mövcud səviyyəsini tamamlayan büdcə sisteminin formalaşdırılması, dövlət büdcəsi daxilolmalarının məqsədli idarə edilməsi, potensial vergi mənbələrindən istifadəsi ilə əlaqədar problem məsələlərin varlığı tədqiqatın mövzusunun seçilməsinə səbəb olmuşdur. Sadalanan problemlərin tədqiqi respublikamızda dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətlərinin daha mütərəqqi metodların iştirakı ilə hazırlanmasına və tətbiqinə zəmin formalaşdırır. Maliyyə resurslarına ehtiyac duyulduğu hazırki zamanda dövlət maliyyəsinin idarədilməsi problemlərinin tədqiqi olduqca önəmliyi ilə aktualıq daşıyır.

Yerinə yetirilən tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tərəfimdən aparılan tədqiqat işinin başlıca məqsədi dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının nəzəri əsasları və müasir durumunun kompleks təhlili aparmaq istiqamətində elmi sütunlara söykənən təkliflər və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Tədqiqatın gedişi zamanı istiqamət götürdüyümüz məqsədlərə çatmaqdan ötrü aşağıdakı vəzifələrin çözülməsi müəyyənləşdirilmiş və həllinə çatırılmışdır:

- dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının nəzəri əsaslarını geniş aspektdə araşdırmaq;

- dövlət maliyyəsinin fəaliyyət xüsusiyyətlərini aşkar etməklə onun iqtisadiyyatın tənzimləməsindəki rolunu müəyyən etmək;
- beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi sisteminin mövcud metod və alətlərini açıqlamaq;
- büdcə sisteminin formalaşması və idarə olunması xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
- müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir durumunu analiz etmək;
- maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sistemini rolunun təhlili;
- Ölkəmizdə dövlət büdcəsində yaranan kəsirin idarə olunmasının hərtərəfli analizi və qiymətləndirilməsi;
- statistik məlumatlar əsasında dövlət büdcə göstəricilərinin təhlili, büdcə siyasəti və büdcə prosesinin qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi;
- regionlarda maliyyənin idarə edilməsi metodları və onun yaxşılaşdırılması yollarının işlənilib hazırlanması;
- dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Yerinə yetirilən tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətləri ilə bağlı məsələlərinin araşdırılması, obyektini isə Azərbaycanın müasir büdcə sistemi təşkil edir.

Yerinə yetirilən tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatda Azərbaycanın Statistika Komitəsinin statistik məcmuələrindən, AR Nazirlər Kabinetinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin statistik və hesabat materiallarından, dövrü mətbuat və internet materiallarından istifadə edilmişdir.

Tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqatın elmi yeniliyinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları geniş aspektdə araşdırılaraq müvafiq ümumiləşdirmələr edilmişdir;
- dövlət maliyyəsinin fəaliyyət xüsusiyyətlərini aşkar etməklə onun iqtisadiyyatın tənzimləməsindəki rolu hərtərəfli tədqiq edilmiş, onun zəruri tarixi aspektləri dəqiqləşdirilmişdir;
- beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyəsinin idarə olunması sisteminin mövcud metod və alətlərini aşkara çıxarılmışdır;
- müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir durumu analiz edilərək qiymətləndirilmişdir;
- maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sistemini rolunun artırılması zəruriyyəti əsaslandırılmışdır;
- Ölkəmizdə dövlət büdcəsinin kəsirinin idarə olunması hərtərəfli təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir;
- regionlarda maliyyənin idarə olunmasının metodları və onun yaxşılaşdırılması yolları göstərilmişdir;
- dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Yerinə yetirilən tədqiqatın praktiki əhəmiyyətinə onu göstərməyə lüzum var ki, tədqiqat zamanı dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətlərinin müqayisəli təhlili əsasında əldə olunan nəticələr və ümumiləşdirmələrdən istifadə olunması ölkədə dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin daha səmərəli reallaşmasına zəmin yaradacaq.

Fəsil1. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları.

1.1 Müasir maliyyə sisteminin nəzəri əsasları.

Maliyyə sistemi ölkə iqtisadiyyatının qan damar sistemi hesab olunmaqla, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bugünədək müxtəlif alimlər tərəfindən bu sahədə xeyli araşdırmalar aparılmışdır. Ölkəmizin və xarici ölkələrin iqtisadçıları tərəfindən maliyyə, onun ünsürləri, funksiyaları, həlqələri, dövlət gəlir və xərclərinin bir-biri ilə uyğunluğu, büdcə siyasəti, banklar, kreditlər, eyni zamanda, regional iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi inkişaf və s. kimi müxtəlif məsələlər dərinlən öyrənilmişdir. Ümumi iqtisadiyyata nəzər saldıqda iki sektorun fəaliyyəti nəzəri cəlb edir. Bu dövlət və bizneslə özəl sektordur.

“Maliyyə” termini birinci dəfə XV əsrdə İtaliyada yaranmışdır. Bu artıq əmtəə-pul münasibətlərinin yaranması və dövlətin mövcud olduğu vaxtlara təsadüf edir. Daha sonradan bu anlayış beynəlxalq aləmdə vüsət aldı, dövlət pul vəsaitləri fondunun yaradılmasına barədə əhali və dövlətlə pul münasibətlərinin bərqərarolması yolu ilə sıx bağlı iqtisadi termin kimi istifadə edirdi.

Eyni zamanda, bir biri ilə fərqli təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formalı təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi bərqərar olmuş və genişlənmişdir. Maliyyə ehtiyatlarının formalaşması prosesi təsərrüfat subyektlərinin çoxşaxəli fəaliyyətinin zəruri elementinə çevrilmişdir.

Maliyyə elmində 2 mərhələni xüsusilə vurğulamaq olar: bunlardan əvvəlcəsi, maliyyənin klassik nəzəriyyə ilə tamamlayır; bu mərhələnin məntiqi sonluğu kimi yaranan maliyyənin müasir nəzəriyyəsi. Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlir ki, birinci nəzəriyyənin mahiyyəti ona söykənir ki, bu sferada dominantlıq dövlətə məxsusdur, ikinci nəzəriyyənin məzmunu isə ona söykənir ki, maliyyələrdə dominantlıq xüsusi, yəni sahibkarlıq sektoruna məxsusdur.

Dövlətçilik ideyalarının möhkəmləndirilməsinin nəticəsi olaraq monarxiya və dövlətlərin ümumdövlət xərclərinə olan tələbatları güclü şəkildə artmağa başladı,

dövlət xəzinəsinin artırılmasının təzə üsullarının inkişafına və sistemləşdirilməsi tələbatı meydana gəldi. Aparılan islahatlar dövründə ümumhüquq bərabərliyi probleminə toxunulur ki, bu işə özlüyündə götürüldikdə vergi qoyma prinsiplərinin dəyişilməsi ilə nəticələndi. XVIII əsrin ortalarında dövlətdə belə bir cərəyan formalaşmışdı ki, gəlirlərin formalaşması sahəsində dövlət təsərrüfatı və siyasəti mütləq ümumi qanunlara söykənir.

İtaliya alimlərinin tədqiqatları sayəsində xüsusi sektora münasibət əhəmiyyətli tərzdə dəyişilməyə başladı. Yada salmaq lazımdır ki, Aristotel vaxtından elmi mühitdə özəl sektora, xüsusilə israfçılığa tənqidi münasibət qalmaqda davam edirdi. Bu fikri biznes fəaliyyətində «heç nə dəyişilmir» deyən sxolastlar söyləmişlər. Bunun əksinə olaraq N.Makiavelli apardığı tədqiqat prosesindən bu nəticəyə gəlir ki, dövlətçiliyin gücləndirilməsinə səbəb ola biləcək istənilən vəsait yol veriləndir, yəni onun baxışı sxolastların baxışından köklü şəkildə fərqlənirdi. XVII əsrin əvvəlində dövlət xəzinəsinin doldurulması üsulları və metodlarının sürətlə inkişaf etməsinə baxmayaraq bir çox feodal dövlətlərdə maliyyə haqqında elm ümumən qəbul olunmurdu. Eyni zamanda o dövrün böyük təfəkkürü hesab edilən N.Makiavelli maliyyə elminin mövcudluğunun mümkünlüyünü şübhə altına alırdı, öz mövqeyini onunla əsaslandırırırdı ki, belə elm ötrü hər hansı təkzibedilməz həqiqətlər olmalıdır, hələlik onlar yoxdur, bütün sadladığımızlar isə yalnız məlum vərdişə və vətəndaşların soyulmasına aparıb çıxarır, həm də elmin özü yoxdur. [14]

Bir qrup tədqiqatçılar müstəqil istiqamət kimi sistemləşdirilmiş maliyyə elminin yaranmasını məhz XVIII əsrin ikinci yarısına təsadüf etdiyini demişlər. Alimlərin fikrincə, məhz bu illərdə maliyyə elminin təşəkkülünün rəşional dövrü başlamışdı. Dövlətin idarə edilməsi metodlarını ümumiləşdirən və işləyib hazırlayan elm kameralə aid edilirdi, onların inkişafına ən böyük tövhəni Almaniyə alimləri vermişdir. İstənilən dövlətin idarəetmə sistemində tənqidi rol maliyyə komponentinə məxsusdur. Maliyyə elminin nəinki kameral elminin tərkibinə daxil

olması, həm də tədricən üstün mövqe tutmağa başlaması faktı məhz bu vəziyyətlə izah edilir.

Y.Zonnelin təbirincə desək, maliyyə elmi elə qaydaların toplusudur ki, onların köməyi ilə dövlət əlverişli şəkildə öz gəlirlərinə yiyələnə bilər. İ.Yustin maliyyə elminin mahiyyətinə daha geniş aspektdə tədqiq etmiş, öz əsərində dövlət gəlirləri və onun məsrəfləri, kameral işlərinin idarə edilməsi və kredit barədə təlimi gətirmişdir. Başqa tərzdə desək o, yeni elmin predmetini genişləndirdi və maliyyəni yalnız dövlət gəliri ilə məhdudlaşdırmağın əleyhinə qarşı çıxdı. İ.Yustinin fikrincə, maliyyə elmi dövlət xərclərinin örtülməsi üçün lazımı vəsaitin toplanması və daha məqsədəuyğun xərclənməsi qaydaları haqqında elmdir. O, birinci olaraq vergi siyasətinin işlənilməsi üçün müəyyən qayda təklif etmişdir. İ.Yustinin maliyyə sistemi haqqında xidməti ondan ibarətdir ki, əksər kameralistlərdən fərqli olaraq, təkcə xəzinənin doldurulmasına deyil, həm də dövlət məsrəflərinə əhəmiyyətli yer ayırmış və aşağıdakı menecment qaydaları təklif etmişdi: məsrəflər gəlirlərlə və bütün əmlakla uyğunlaşdırılmalı, həmçinin padşaha və rəiyyətə qarşılıqlı xoşbəxtlik gətirməlidir. [16]

Onu da qeyd etmək lazımdır son illər maliyyəçilərin apardıqları tədqiqatlardan belə nəticə çıxır ki, pul vəsaitinin hərəkəti olmayanda da maliyyə xarakterli əməliyyatlar cərəyan edə bilər. Ümumiyyətlə götürdükdə maliyyənin neoklassik nəzəriyyəsi bir sıra ilkin tezislərə, zəminlərə söykənir .

Dövlətin iqtisadi qüdrəti, deməli onun maliyyə sisteminin dayanıqlığının da əsasını iri korporasiyalar təşkil edən, xüsusi sektorun inkişafı ilə müəyyənləşir. Biznes sektorunun maliyyəsi ölkənin maliyyə sisteminin özəyini təşkil edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlətin müdaxiləsi sıfıra endirilir. İri korporasiyaların inkişaf imkanlarını müəyyənləşdirən maliyyələşdirmənin mümkün mənbələri içərisində mənfəət və kapital bazarı əsas kimi götürür. Kapital, əmtəə və əmək bazarlarının beynəlmiləşməsinin nəticəsi olaraq ayrı-ayrı ölkələrin maliyyə

sistemlərinin və kapital bazarlarının ümumi inkişaf meyli inteqrasiyaya cəhd adlanır.

Bütün bu tezislər qlobal maliyyə sisteminin inkişafının müasir səviyyəsində və meyllərində aydın təsdiqini tapırlar. Belə ki, axırıncı tezisə münasibətdə, Avro pul vahidinin yaradılması, mühasibat uçotunun sistem və modellərinin konverkensiya layihəsinin reallaşdırılması haqqında aparıcı ölkələrin mühasibat uçotunun və maliyyə bazarlarının tənzimləyicilərinin sazişi kimi faktlar çox əhəmiyyətlidir.

Elmi ədəbiyyatlarda «maliyyə sistemi» anlayışına aydınlıq gətirilməsinə müxtəlif yanaşmalar bəllidir. Yəqin bu onunla izah olunur ki, əsas anlayış hesab edilən «sistem» çox əhəmiyyətə və çalarlara malikdir. Lüğətlərdə və digər mənbələrdə sistem dedikdə “müəyyən hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqəsində nizamlılıq”, “təşkilatların forması”, “struktur şəklində yerləşən və qarşılıqlı əlaqəli hissələrin vəhdəti”, “cəmiyyətin quruluş forması”, “vəzifələri eyni olan təşkilatlar və müəssisələr birliyi” başa düşülür.

Məhz bu nöqtəyi nəzərdən dövlət maliyyə sistemində də “təşkilatların forması”, yaxud da “təşkilatın məcmusu” kimi baxılır. Məsələn, tanınmış maliyyəçi Y.V.Sokolov maliyyə sistemini öz xidmətlərini firmalara, vətəndaşlara, habelə dövlətə təqdim edən bir sıra idarələrin və bazarların məcmusu kimi müəyyən edir.

[15] İqtisadi ədəbiyyatlarda “maliyyə sistemi” anlayışının tərifinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu, qismən onunla əlaqədardır ki, “sistem” anlayışının bir çox mənası və çaları var. S.İ.Ojeqovun rus dili lüğətində sistem sözü altında “bir şeyin təşkili forması” və “öz məqsədlərinə görə eyni təşkilatların və ya təşkilati cəhətdən bir bütöv şəklində birləşmiş təşkilatların məcmusu və ya ictimai quruluşun forması” və s. başa düşülür.

Tanınmış professor A.Q.Qryaznovaya və E.V.Markinaya hesab edir ki, maliyyə sistemi öz aralarında qarşılıqlı təmasda olan maliyyə münasibətləri sferaları və həlqələrinin məcmusu kimi izah edilir. Maliyyə sisteminin “maliyyə münasibətləri sferasının”, “maliyyə münasibətləri”, “idarə və bazarların” məcmusu kimi

müəyyən edilməsi o qədər də dəqiq deyildir, bu da ondan qaynaqlanır ki, göstərilən yanaşmalar istemə qoyulan tələblərə tam şəkildə cavab vermir[17].

Sadaladığımız fikirlərdən fərqli olaraq V.V. Kovalyova maliyyə sistemini təkrar istehsal prosesinin bütün subyektləri arasında məcmu ictimai məhsulun bölgüsü üzrə pul münasibətlərinin təşkili forması kimi nəzərdən keçirir[11].

Dövlət maliyyə sisteminə əsasən ya “... təşkili forması”, ya “... təşkilatların məcmusu” kimi baxılması məqsədəuygundur. Məsələn, məşhur Amerika mütəxəssisi C.VanXorn maliyyə sisteminə firmalara, vətəndaşlara, həmçinin hökumətlərə öz xidmətlərini təqdim edən müəssisə və bazarların cəmi kimi tərif verir[13].

L.A.Drobozınanın düşüncəsinə görə, maliyyə sistemi – “maliyyə münasibətlərinin müxtəlif sahələrinin məcmusudur[18].

Bu münasibətlər prosesində pul vəsaitlərinin fondları əmələ gəlir və istifadə olunur”. Q.B.Polyakın rəhbərliyi altında müəlliflər kollektivi maliyyə sistemini “müxtəlif maliyyə münasibətlərinin məcmusu” kimi izahın verir və göstərir ki, “həmin münasibətlər prosesində təsərrüfat subyektlərinin, ev təsərrüfatlarının və dövlətin pul vəsaitləri fondları bölüşdürülür”[12].

Dövlət maliyyə sisteminin haqqında bəhs etdiyimiz tərifləri maliyyə təsərrüfatının predmet sahəsini təşkil edən problemlərin şərhinə iki yanaşmanı özündə cəssüm edir. Birinci yanaşmanı formal və yaxud struktur yanaşma hesab etmək yerinə düşərdi. O, diqqəti struktur elementlərin ayrılmasına, onların statusuna, maliyyə fəaliyyəti subyektlərinə olan münasibətdə fəaliyyətin xarakterinə istiqamətləndirir. İkinci yanaşmaya özlüyündə maddi və ya fundamental yanaşma kimi baxılır. O, maliyyə sisteminin məzmununu təhlil və spesifik funksiyaların açılması vasitəsilə dərk edilir. Burdan belə qənaət gəlmək olar ki, bu yanaşmalar bir-birinə zidd deyil, əksinə, bir-birini tam şəkildə tamamlayır. Məhz bu xüsusiyyətə görə də, yuxarıda deyilənləri əsas götürülərk,

maliyyə sisteminə ümumi ictimai məhsulun bölgüsü və təzədən bölgüsü üzrə maliyyə münasibətlərinin bütün subyektləri arasında dəyər münasibətlərinin təşkili forması kimi araşdıracağıq. Dövlət maliyyə sistemi dedikdə bəlli vaxt kəsiyində dövriyyədəki olan pulun həcmnin dəqiqləşdirilməsi, pul axınlarının fərqli funksiyalı, fondlara cəlbi və istifadəsi üzrə idarə olunması prosesi anlamına gəlir.

Dövlət maliyyəsi ümumi dövlət və sosial tələbatların ödənilməsini hədəf seçərək dövlət orqanları tərəfindən idarə olunan pul fondlarının məcmusudur. Müəssisə maliyyəsi istehsal proseslərinin həyata keçirilməsi zamanı baş verən pul axınları sistemidir. Əhalinin maliyyəsi əmək haqqından və xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən şəxsi pul vəsaitlərindən ibarətdir.

Müasir şəraitdə iqtisadi sisteminin mühüm elementlərindən sayılan maliyyə sistemi öz tərkibinə, strukturuna və əhatə dairəsinə görə olduqca əhəmiyyətli bir sahədir. Son dövrlərdə dünya ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı mexanizmi ilə hərəkət etməsi onların maliyyə sektorunun inkişafını zəruri etmişdir. Möhkəm iqtisadi quruluşa və sürətli inkişafa nail olmaq üçün hər bir dövlət qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri geniş və əhəmiyyətli maliyyə strukturunun, bir sözlə güclü maliyyə sisteminin yaradılmasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən maliyyə sisteminin iqtisadi münasibətlər və regional infrastruktur şəraitində hərtərəfli öyrənilməsi əhəmiyyətli məsələlərdəndir.

Təcrübələrdən bəlli olur ki, maliyyə sisteminin formalaşması iqtisadi və siyasi əlaqələri formalaşdırır, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsi prosesini sürətləndirir, iqtisadi, siyasi müstəqillik baxımından güclü və dinamik inkişafı şərtləndirir.

Cəmiyyətin mövcud olmuş bütün tarixi, sosial vəziyyətlərində iqtisadiyyatın normal fəaliyyət prosesinin təminindən ötrü dövlət müdaxiləsini zəruriyyəti meydana çıxmışdır. Dövlət bütün fəaliyyət sferalarında olduğu kimi ölkəni mövcud böhranlardan çıxarmaq, iqtisadi resursları qorumaq üçün müxtəlif cür tənziqləmə metodlarından istifadə edir. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində başlıca hədəf böhranları aradan qaldırmaq, işsizlik problemini həll etmək və iqtisadi artımın

səmərəliliyini yüksəltməkdən ibarətdir. Məhz bu baxımdan istehsalın səmərəliliyini artırmaq, xüsusilə də bölgələrdə iqtisadi fəallığa və dinamik inkişafa nail olmaq üçün dövlətin əsas tənzimədiçi aləti kimi maliyyə sisteminin, onun ayrı-ayrı sahələrə verdiyi töhvələrin öyrənilməsi günümüzün aktual məsələlərindəndir.

Totalitar rejim şəraitində illərlə çətin durumda yaşamış ölkəmiz üçün iqtisadiyyat sahələrində gedən proseslər olduqca əhəmiyyət daşıyırdı. Köhnə dövrün qalıqları, müstəqil maliyyə sisteminin olmaması, maliyyə fırıldaqçıları, iqtisadi asılılıq yeni qurulmuş dövlətimiz üçün böyük əngəllər yaradırdı. Bu isə özlüyündə maliyyə sistemində ciddi struktur dəyişikliklərin reallaşdırılmasını zəruri edirdi. Bu baxımdan iqtisadi sahədə xüsusən də maliyyə sahəsində qanunvericilik bazası təkmilləşdirildi. Reallaşdırılan islahatlar nəticəsində müstəqillik qazandıqdan günümüze qədər ayrı-ayrı mərhələlərdə mərkəzi bankın müstəqilliyinin təmin olunması, xəzinədarlıq sistemə keçid, zəruri qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması, valyuta ticarətinin sərbəstləşdirilməsi, manatın dönərliliyinin təmin olunması və bu kimi vacib məsələlər öz parlaq həllini tapdı.

1.2.Dövlət maliyyəsinin idarəolunmasının metod və alətləri.

İdarəetmə və ya idarəçilik məhfumu insanın şüurlu iş fəaliyyətinə bağlıdır və insan işinin bütün sahələrini birləşdirir. Cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi, belə götürüldükdə hər şeydən öncə, onun idarəçilik mexanizmlərinin səviyyəsinin yardımı ilə ölçülür.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi dedikdə o zaman biz institusional maliyyə sisteminə daxil olan subyektlərin bilavasitə maliyyə münasibətləri olan obyektlərə maliyyə resurslarının səmərəli təzadən bölgüsü və istifadə edilməsi hədəfi ilə təsirini dərk edirik. Fikrimizi başqa şəkildə ifadə etsək, maliyyənin idarə edilməsi-dövlətin maliyyə mexanizminin praktiki idarəolunması ilə bağlı hədəfyönlü

fəaliyyətdir. Haqqında bəhs etdiyimiz fəaliyyət təşkilati strukturların, müəyyən metodların, o cümlədən həvəsləndirici tədbirlərin və sanksiyaların yardımı ilə reallaşır.

Adətən götürüldükdə, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi vergiləri, xərclərin maliyyələşdirilməsini, büdcə quruluşunun təşkil edilməsini özündə cəmləşdirən maliyyə mexanizminin istifadəsi ilə əlaqədar dövlətin məqsədyönlü fəaliyyətini təcəssüm etdirir. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi vaxtı maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi mənbələri, onların tərkibi, strukturu və artırılması imkanlarına aydınlıq gətirilir.

Maliyyə alətləri norma və normativlər, vergilərin hesablanıb ödənilməsi qaydası, stimullar, sanksiyaların köməyi ilə canlandırılır. İdarəetmənin, ümumi şəkildə deyilsə, ali məqsədi iqtisadi sistemin fəaliyyətini optimallaşdırmaq, daha az səy və məsrəflə mümkün olan daha çox iqtisadi nəticələrə nail olmaqla, cəmiyyətin tələbatını ödəməkdir. İdarəetmə prosesi insan fəaliyyətinin xüsusi növü kimi, idarə obyektinin məqsədyönlü və razılaşdırılmış fəaliyyətini təmin etmək ehtiyacından yaranır. İqtisadi idarəetmə – iqtisadi prosesləri tənzim edən obyektiv qanunlar əsasında və iqtisadiyyata daxilən xas olan mexanizmi hərəkətə keçirməklə, ölkənin

iqtisadi potensialından məqsədyönlü şəkildə, effektiv istifadə etməyə yönəldilmiş fəaliyyətdir. İdarəetmə subyekti üçün bütün sferalardan yardımından faydalanılır ,bu xüsusiyyətlər özünü maliyyədə əks etdirir.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mərhələdən, yəni hazırlıq və birbaşa fəaliyyət mərhələsinin birləşməsindən ibarətdir. Hazırlıq mərhələsini araşdırsaq onun özün də maliyyə informasiyalarının toplanması və planlaşdırmadan ibarət olmasının şahidi olarıq. Maliyyə informasiyalarının dəqiqliyi və məqamında əldə edilməsi hər hansı bir prosesin gedişini tədqiq etməyə və son yekunu analiz etməyə şərait yaradır. Maliyyə planlaşdırması dəyər formasında tərtib olunur.

-Dövlət maliyyə planlaşdırılması vasitəsilə pul fondlarının yaradılması mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi;

-maliyyə ehtiyatlarından istifadə istiqamətləri;

-maliyyə nəzarətinin yerinə yetirilməsi;

-gəlir və xərclər sisteminin balanslaşdırılması kimi ömdə vəzifələri gerçəkləşdirir.

Maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması dövlət maliyyəsinin idarəetmə sistemində də əhəmiyyətli yer tutur. Maliyyə proqnozları göstəriciləri əsasında maliyyə resurslarının marşrutunun elmi tərəfdən əsaslandırılması və bəlli zaman intervalında müvafiq maliyyə münasibətlərinin yerdəyişdirilməsi hədəfilə maliyyə planlaşdırılması reallaşdırılır. Bunun nəticəsində də maliyyə planlaşdırılması istər təcrid halda təsərrüfat subyektlərinin istərsə də bütövlükdə iqtisadiyyatın proporsional və balanslaşdırılması işinin inkişafına çatmağa zəmin formalaşdırar.

Operativ idarəetmə maliyyə məsələlərinin birbaşa idarə olunması mənasını verir və maliyyə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi sahəsindəki tədbirlərin məcmusundakı təşkil olunur. Bir faktı da diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır ki, bu tədbirlər müxtəlif

olur və digər iqtisadi tədbirlərlə bağlıdır. Bu mərhələdə hadisə və proseslər ətraflı analiz edilir, konkret iqtisadi, siyasi, inzibati tədbirlər həyata keçirilir, amma nəzərdə tutulmuş planlar heç də maneəsiz ötürülmür, daha doğrusu, bu, mümkün olmur.

Maliyyə ehtiyatlarının təzədən daha səmərəli bölüşdürülməsi, vəsaitin bir sahədən digərinə transfer edilməsi, maliyyə ehtiyatlarından istifadə edilməsi yolu ilə maliyyə münasibətlərində yaranmış disproporsiyalar imkan dairəsində aradan qaldırılır. Maliyyənin idarə edilməsi və təşkili şüurlu və qanunauyğun şəkildə yerinə yetirilməsi əsas şərtlərdən biridir. Bu isə bütün proseslərdə maliyyə nəzarətini zəruriyyətini hərtərəfli tərəfdən əsaslandırır.

İdarəedici subyekt bilavasitə nəzərdən kənar qala bilməz. Nəzarət, ümumiyyətlə, maliyyənin ən mühüm funksiyalarından biri sayıldığı üçün dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin birbaşa fəaliyyət mərhələsində də əsas funksiyalardan birini yerinə yetirir.

Bütün bu mərhələlərin həyata keçirilməsi hər bir ölkədə müəyyən orqanlara həvalə olunur. Maliyyəni idarəçiliyi orqanları bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində öz üzərinə çox böyük bir missiyanı götürürlər. Maliyyə alətləri pul dəyəri olan, cümbəcür tədavül edən maliyyə sənədləridir, hansı ki onların köməyi ilə maliyyə bazarında əməliyyatları yerinə yetirilir. Tədavül müddəti üzrə maliyyə alətlərinin aşağıdakı növləri: qısamüddətli maliyyə alətləri, uzunmüddətli maliyyə alətləri fərqləndirilir.

Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə işinin idarə olunması keyfiyyətinin qaldırılması strategiyasında müasir maliyyə texnologiyalarının tətbiqi çox önəmli məsələ hesab edilir. Maliyyə texnologiyalarının əsasını mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil bazarlarda müəssisənin həyata keçirdiyi müxtəlif növ sövdələşmələr və əməliyyatlar təşkil edir.

Tərəfimdən apardığım təhlil göstərir ki, maliyyə bazarında müəssisənin həyata keçirdiyi əsas əməliyyatlar müəssisənin bazar menecerlərinin fəaliyyətinin mühüm tərəflərindən biri hesab edilir. Bununla əlaqədar olaraq onların təcrübədə tətbiqi müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilən mühüm strateji məqsədlərdən biri sayılır. Strateji maliyyə menecmenti sistemi müəssisənin ümumi idarəetmənin ayrılmaz tərkibidir, maliyyə fəaliyyətinin idarəetmə strukturu ümumi təşkilati idarəetməstrukturuna birləşməlidir.

Strateji maliyyə menecmentinin təşkilati strukturunun formalaşması prosesində müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin həcmi və əsas formaları, maliyyə menecmentinin funksiyaları, regional diversifikasiya və başqa amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, sözügedən təşkilati strukturu formalaşdırarkən bir tərəfdən maliyyə fəaliyyətinin idarəetmə xidmətinin müxtəlif təşkilati bölmələri arasında, digər tərəfindən isə maliyyə menecmenti ilə müəssisənin başqa funksional idarəetmə sisteminin bölmələri arasında səmərəli əlaqələr qurulmalıdır.

Qloballaşan dünyada iqtisadi böhranla üzləşdiyimiz hazırki dövrdə dövlətin fiskal siyasət konsepsiyasının əsas hədəfi istehsalın inkişafı əsasında xalqın güzaranını, yaşayış tərzini daha da yüksəldilməsidir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının ən prioritet məsələsi ölkəmizdə ictimai istehsalın səmərəliliyinin sürətli artımını nail olmaqdır. Aparıcı dövlətlərin təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, fiskal siyasətin sosial istiqamətli olması iqtisadi siyasətin əsas məqsədinə yeni prinsiplial yanaşma ilə ifadə olunur. Bu zamanəhalinin maddi-rifah halının yüksəlməsi üçün maliyyə resurslarının səfərbərl alınmasını da xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

Beləliklə, söylənənlər əsasında qətiyyətlə belə fikir söyləmək mümkündür ki, müasir fiskal siyasətdövlətin maliyyə ehtiyatlarının daimi artımını təmin edən tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutmalıdır. Müəssisə və təşkilatların işin son nəticələrinə marağının və məsuliyyətinin artması mənfəətdən vergi tutulmasının tətbiqinə gətirib çıxarmalıdır.

Vergi tədiyyələri sisteminin tətbiqi həm də dövlət maliyyəsinin vəziyyətini müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılı etmək nöqtəyi nəzərindən prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Büdcəyə daxil olan vəsaitlərin həcmi iqtisadiyyatda gedən prosesləri əks etdirdiyindən onun təhlili fiskal siyasət sahəsində vaxtında bu və ya digər qərarların qəbul edilməsinə və onların təsərrüfat fəaliyyətinin işinin canlandırılmasına yönəldilməsinə inıkan verir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində fiskal siyasətin canlandırılması mövqeyindən maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi praktikasında əsaslı dəyişikliklər edilməsi oldukça vacib aktualıq kəsb edir. Yəni, büdcə vasitəsilə vəsaitlərin "üfqi" surətdə yenidən bölüşdürülməsi metodunun yerinə, getdikcə vəsaitlərin maliyyə bazarı vasitəsilə "şaquli" surətdə yenidən bölüşdürülməsi metodunun köməkliyindən yararlanır. Beləliklə, vəsaitlərin axını inzibati amirlik metodu ilə deyil, tələb və təklifdən asılı olaraq maliyyə resurslarına təsərrüfat subyektlərinin ehtiyacı nəzərə alınmaqla baş verir. Bu da öz növbəsində yenidən bölüşdürülən maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün şərait verir.

Fiskal siyasətin tənziqlənməsində xarici investisiyaların da rolu böyükdür. Dünya təcrübəsi xarici investisiyaların təsirinin daha güclü olduğunu və bu vəsaitdən daha səmərəli istifadə olduğunu göstərir. Bu o deməkdir ki, fiskal siyasət real maliyyə imkanları nəzərə alınmaqla işlənilib hazırlanmalıdır. Xərclər yalnız maliyyə resursları çoxaldıqca artmamalıdır. Həm də istehlakı maliyyələşdirmədən istehsalın maliyyələşdirilməsinə keçilməlidir.

Yuxarıda söylədiklərim əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, fiskal siyasət əhaliyə öz gəlirlərini artırmaq imkanı verməklə yanaşı sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına əlverişli şərait yaratmaq istiqamətində olmalıdır. Lakin təbii iqtisadi proseslər onu göstərir ki, fiskal siyasətin əsaslı dönüşü maliyyə mexanizmini də yenidən qurmağı tələb edir.

Hazırda respublikamızda bazar iqtisadiyyatındakı inkişaf prosesi daha da sürətlənməkdədir. İqtisadiyyatımızın bütün sahələrində köhnə idarəçilik sistemləri

dəyişdirilərək öz yerini yeni iqtisadi idarəetməyə verməyə başlamışdır. Beləliklə, tədqiqatın nəticəsi olaraq bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində dövlət maliyyəsinin durumu iqtisadiyyatın və sosial sistemin dayanıqlığının mühüm göstəricilərindən biridir. Məhz buna görə də, mərkəzləşdirilmiş fondlardan mühüm dövlət, o cümlədən sosial-iqtisadi vəzifələrin lazımınca yerinə yetirilməsinin maliyyələşdirilməsini təmin edilir.

Dövlət maliyyəsinin idarəedilməsi sahəsində konkret işlək praktiki tədbirlərin işlənilib hazırlanması düzgün həyata keçirilməsi üçün elmi əsasların yaradılması bugünkü reallıqdan götürüldükdə olduqca aktualdır. Dövlət maliyyəsinin idarəedilməsinə elmi yanaşma iqtisadiyyat sferalarının sabit maliyyələşdirilməsini təmin edilməsinə, əhəlinin maliyyə firavanlığının artırılmasına yardımçı olur, təşkilatların maliyyə işi prosesində geyri-əlvərişli xoşagəlməz vəziyyətin ləğvi və yaxud təsirinin zəiflədilməsi iqtisadi sabitliyə, yüksəlişə təkan verir.

1.3.Dövlət maliyyəsinin idarə olunması sahəsində beynəlxalq təcrübə.

Beynəlxalq təcrübədə dövlətin iqtisadiyyata təsiri ədatən üç istiqamət üzrə həyata keçirilməsilə müşahidə olunur. Dövlət bilavasitə iqtisadiyyatın əks təsirinə uyğun müdaxilə siyasəti yürütməklə iqtisadi inkişafa əlverişli şərait yaradır,bunun əksi olaraq dövlətin iqtisadiyyatı özündən asılı etmək cəhdi iqtisadi durğunluğa gətirib çıxarır, dövlət iqtisadi inkişafa əngəl törətməklə deformasiyaya səbəb olur,bu isə özlüyündə inkişafda təzə, mənfi, yaxud da müsbət meylləri qabardır. Müasir dövrdə ölkələr elə üçüncü istiqamətə yönəlirlər. Tarixi təcrübədən sınıanmış hər 3 mexanizm üçüncüsünün daha münasib olduğunu göstərir.

İqtisadiyyatın hərtərəfli şəkildə öyrənilməsi,inkişaf tendensiyalarının axtarılıb tapılması,meydana çıxan mənfi meyllərin vaxtında aradan qaldırılmasından ibarət olan bu mexanizm bilavasitə dövlətin iqtisadiyata nəzarətini və iqtisadi inkişafın tam şəkildə lazımı axara salınmasını hərtərəfli əsaslandırmaqla, bazar qanunlarının təşəkkül tapdığı dövlətlərdə iqtisadi siyasətin özünü təşkil edir.

Beynəlxalq aləmdə cəmiyyətin müxtəlif tarixi inkişaf mərhələlərində mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitlərinin formalaşması ,səmərəli bölüşdürülməsi,düzgün istifadəsi ilə əlaqədar iqtisadi münasibətləri araşdıran dövlət maliyyə elmi bilavasitə iqtisadçı alimlərin tədqiqatlarının təsiri altında formalaşmışdır.Tarixən alimlərin tədqiqatları nəticəsində ərsəyə gəlmiş dövlət maliyyə nəzəriyyələri cəmiyyətin real tələbatı ilə yoxlanılmış və onlar hadisələrin həqiqi mahiyyətini özündə əks etdirəndən sonra, dövlət və əhali üçün müəyyən tövsiyyə xarakteri daşıyandan sonra qanun kimi qəbul edilmişlər.

Bununla əlaqədar olaraq dövlət maliyyə sahəsində elmi bilikləri formalaşdıran dövlət xərcləri,vergilər,kredit,və büdcə kimi maliyyə kateqoriyalarının müxtəlif nəzəriyyələrini tədqiq etmək və analizi maliyyə sisteminin müasir vəziyyətini mükəmməl anlamaya şərait yaratmış olur.İqtisadçı alimlər tərəfindən işlənilib hazırlana nəzəri müddəalar dövlətin fiskal siyasətinin və maliyyə qanunvericiliyinin təməlini təşkil edir.Təbii ki, burada hər bir dövlətin gəlirləri müxtəlifdir. Bu zaman dövlətlərin təbii sərvətləridə xüsusi rol oynayır.Təbii sərvətlərdən əldə olunan

gəlirlər transfer rolunu oynayır. Transfert ödənişlər dövlət xərclərinin yenidən bölüşdürülməsinin bir forması olmaqla bərabər əhaliyə pensiya, müavinət və sair şəkildə verilən əvəzsiz dövlət ödənişi hesab edilir.

Dünya təcrübəsinə istinad etsək, fiskal siyasətin ekspansionist və restriksionist növlərə ayrılmasının şahidi olarıq. Ekspansionist siyasət - bəzən stimullaşdırıcı siyasət adlanır. Azərbaycan Respublikasında istehsalı təkmilləşdirilməsindən ötrü dövlət xərclərinin minimumlaşdırılması, vergi dərəcələrinin yumşaldılması məqsədə uyğundur.

Bazar iqtisadiyyatına keçmiş aparıcı ölkələrin təcrübəsinə əsasən uzunmüddətli dövrdə vergi dərəcələrinin endirilməsi iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına səbəb olur. Restriksionist siyasət – inflyasiya tempini endirməkdən ötrü üçün fiskal siyasəti yerinə yetirir. Bu siyasətin mahiyyətinə toxunduqda dövlət xərclərinin minimumlaşdırılması və vergi dərəcələrinin artırılması hesabına öz missiyasını reallığa çevirmiş olur.

Beynəlxalq təcrübələr ayan olur ki, kiçik biznes müəssisələri səbəb olur:

- rəqabətin əlavə mənbəyi olan istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsinə;-
- kiçik müəssisələrin sonradan orta və iri şirkətlərə çevrilməsi üçün zəmin yaradılmasına;
- yeni texnologiyaların, yeni məmulatların tətbiqinə;
- iri korporativ strukturların istehsalının effektivliyinin yüksəldilməsi;
- yeni bazarların mənimsənilməsinə, hansiki onları iri şirkətlər kifayət qədər tutumlu saymırlar, eyni zamanda istehlak mallarının çeşidlərini genişləndirirlər;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin və ətraf mühitin mühafizəsinin artırılmasına.

Kiçik biznes terminini digər təsərrüfatçılıq formalarından fərqləndirmək üçün ona kəmiyyət və keyfiyyət nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq gərəkdir. Son vaxtlara qədər bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında biznesin fəaliyyət miqyasına görə təsnifləşdirilməsində (kiçik, orta və iri biznes) əsas meyar kimi məşğul işçilərin sayı göstəricisindən istifadə olunurdu. Aydındır ki, işçilərinin sayı

az olan müəssisələrdən bəzilərinin illik dövriyyəsi bir neçə milyon manata çata bilər. Deməli, onları kiçik biznes adlandırmaq olmaz.

Yaponiyada sahibkarlıq müəssisələrini təsnifləşdirərkən adətən iki göstəricidən: kapitalın həcmi və işçilərin sayı göstəricilərindən istifadə olunur. Burada kiçik və orta müəssisə bölgüsü aparılır. Dövlət maliyyəsi ümumi dövlət və sosial tələbatların ödənilməsi məqsədilə dövlət orqanları tərəfindən idarə olunan pul fondlarının məcmusudur. Müəssisə maliyyəsi istehsal proseslərinin həyata keçirilməsi zamanı baş verən pul axınları sistemidir. Əhalinin maliyyəsi əmək haqqından və xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən şəxsi pul vəsaitlərindən ibarətdir.

Maliyyə sisteminin elementləri bir-birilə sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Xüsusi təsərrüfat müəssisələrə və dövlətə iş qüvvəsi təqdim edir, əvəzində əmək haqqı və gəlirin müəyyən hissəsini alır. Bu pul vəsaiti öz növbəsində istehlak mallarının alınması üçün istifadə olunur. Dövlət müəssisələrinin və əhalinin gəlirlərindən bir hissəsini alır və onun hesabına “ictimai əmtəə” (müdafiə, təhlükəsizlik, ətraf mühitin mühafizəsi, təhlil, sosial təminat) təqdim edir, hansıki ümumdövlət əhəmiyyəti kəsb edir və həm də əhalinin müxtəlif sosial qrupları üçün vacibdir. Sahibkarlar və dövlətin qarşılıqlı fəaliyyəti üç funksiya vasitəsilə reallaşdırılır: birincisi, sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi təminatı; ikincisi, biznes elementlərinin tam və ya qismən dəstəklənməsini dövlət öz üzərinə götürür; üçüncüsü, dövlət sahibkarların gəlirlərinin bir hissəsinin bölüşdürülməsini həyata keçirir.

Müəssisə maliyyəsi dövlət maliyyəsilə birlikdə təmas şəklində fəaliyyət göstərir və özündə maddi istehsal sahəsində ümumi gəlirin yaranması, bölgüsü və istifadəsi ilə bağlı cərəyan edən bütün pul münasibətlərini təcəssüm edir. Bildiyimizi görə, fəaliyyət sferasına görə də müəssisə maliyyəsi dövlət maliyyəsindən fərqlənir. Dövlət maliyyəsi əsasən öz funksiyasını dövlət büdcəsinin formalaşması və xərclənməsi prosesində milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü

mərhələsində yerinə yetirir. Müəssisə maliyyəsi isə bundan fərqli olaraq öz funksiyasını milli gəlirin yaranması və istifadəsi mərhələsində yerinə yetirir.

Son dövrlərdə AR bazar münasibətlərinin yüksəlişi, iqtisadiyyatın şaxələnməmiş inkişafı bütövlükdə maliyyənin, xüsusilə dövlət maliyyəsinin iqtisadi inkişafda rolunu və əhəmiyyətini aktuallaşdırmışdır. Sadələdici qanunlarımız iqtisadiyyatın idarə edilməsi mərhələsində dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin rolunun artırılmasını zəruriyyətə çevirmişdir.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər, o cümlədən beynəlxalq təcrübənin tətbiqi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə tərəfdən likvidliyinə və ödəməqabiliyyətinə, sərfəli biznes mühitinin formalaşmasına istiqamətlənmişdir.

Müasir şəraitdə dövlətin iqtisadiyyatı idarə edilməsi və tənzimlənməsi proseslərindən qıraqlı qalmaması bazar münasibətlərindən irəli gəlir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə iki aspektdən baxmaq olar və burada istifadə olunan metodların bir-birindən fərqlənməsi qeyd olunmalıdır. Bu istiqamətlər aşağıdakılar olmaqla mahiyyətinə diqqət yetirək:

Yəni dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin maliyyə, kredit alətləri köməyi ilə reallaşdırılır və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi dar çərçivədir, digər istiqamət - iqtisadiyyatda dövlətin bilavasitə aktiv çıxışına yönəldilir. Dövlət məqsədyönlü struktur islahatları həyata keçirir, investisiya, sosial siyasəti reallaşdırır. Dövlət maliyyəsinin mərkəzləşdirilmiş idarəetməsində maliyyə siyasətinin rolu onunla müəyyən edilir ki, o, təsərrüfat fəaliyyətinin bütün aspektlərini – elmi-texniki, istehsalı, maddi-texniki təchizatı, satışı əhatə edir və təmərküzləşmiş şəkildə çoxsaylı daxili və xarici amillərin təsirini əks etdirir. İdarəetmənin ən yüksək səviyyəsində işlənilib hazırlanan vahid maliyyə siyasəti çərçivəsində, qlobal miqyasda maliyyə resurslarının mənbələri və onların təsərrüfat subyektləri daxilində bölgüsü müəyyən olunur.

Beynəlxalq aləmdə dövlət maliyyə siyasətinin konkret formaları və üsullarını müəyyən etmək birmənalı olaraq çətinlikdir. Dövlət maliyyə siyasətinin konkret

formaları və üsullarının istifadəsində ayrı-ayrı firmaların çərçivəsində əhəmiyyətli fərqlərin olmasına baxmayaraq, maliyyə siyasətinin ümumi xüsusiyyətləri və prinsipləri, eləcə də onun alətləri haqqında danışmaq olar. Onlardan ən əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır: mənfəətin bölüşdürülməsi, yenidən bölüşdürülməsi; müxtəlif şöbələrin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi; firmadaxili maliyyə əməliyyatlarının və onlar üzrə hesablaşmaların strukturunun və xarakterinin müəyyən edilməsi.

Müvəqqəti dəyər pul resurslarının obyektiv olaraq mövcud olan səciyyəvi cəhətidir. Onun mənası ondan ibarətdir ki, bu günkü mövcud pul vahidi və bir müddət sonra əldə olunması gözlənilən pul vahidi bərabər dəyərə malik deyillər. Bu fərq üç əsas amillərin təsiri ilə müəyyən edilir: inflyasiya, gözlənilən məbləğin alınmaması riski və dövriyyəsi ilə.

Pulun inflyasiya şəraitində fasiləsiz olaraq dəyərdən düşməsi, bir tərəfdən, onları harasa yatırmağın təbii arzusunu doğurur, yəni müəyyən dərəcədə investisiya prosesini stimullaşdırır, digər tərəfdən isə, nəğd olan və alınması gözlənilən pulların nəyə görə fərqləndirildiyini qismən də olsa izah edir. İkinci fərqləndirici səbəb – gözlənilən məbləğin alınmaması riski – də tamamilə aydındır.

Gələcəkdə pul vəsaitlərinin daxil olması gözlənilən istənilən müqaviləyə uyğun olaraq gələcəkdə pul vəsaitlərinin daxil olması gözlənilir, bütövlükdə icra olunmamış və ya qismən icra olunmuş qeyri-sıfır ehtimalı var. Üçüncü səbəbin – yəni dövriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, pul vəsaitləri, hər hansı bir aktiv kimi, zaman keçdikcə pul vəsaitlərinin sahibinə məqbul sayılan dərəcə ilə gəlir gətirir. Bu mənada, alınması gözlənilən məbləğ bir qədər sonra qərarın qəbul olunması anına investorun ağlabatan gəlir miqdarına malik olduğu eyni məbləği ötüb keçməlidir.

Müasir vaxtda ölkəmizin önündə olan əsas vəzifə inkişafa nail olmuş ölkələrin mütərəqqi meyllərə tuşlanan, cürbəcür, bərabər hüquqlu mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formaları və bazar iqtisadiyyatına söykənən əsl demokratik hüquqi dövlət qurmaqdan ,rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat yaratmaqdan ibarətdir. Ölkəmizin

dövlət maliyyəsi stabil və dinamik səmtlərdə inkişaf edir, başlıca makroiqtisadi göstəricilər getdikcə yüksəlir.

İstər ÜDM-un artım tempi, istərsə də gəlir və xərclərinin bu makroiqtisadi göstəricilərə olan nisbəti optimaldurumdadır. Amma bunlarla yanaşı, ölkənin iqtisadi potensialının daha da inkişafına nail olmaqdan ötrü iqtisadi qurumlar tam şəkildə maliyyə stabilliyi və ödəməqabiliyyətinin təmini nöqtəyi-nəzərdən diqqətdə olmalıdır. Beynəlxalq praktikada makro və mikro səviyyədə maliyyə potensialı ilə pul tədavülü arasında qarşılıqlı əlaqənin düzgün müəyyən olunmasında problemin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfinə fikrin cəmləşdirilməsi, onun iqtisadi dinamik inkişafı ilə bağlanması, maliyyə ehtiyatlarının rentabelli yerləşdirilməsi olduqca aktualdır.

Fəsil 2. Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir vəziyyətinin təhlili.

2.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində büdcənin rolu.

Dövlət maliyyəsi ölkə maliyyəsinin aparıcı dayaqı hesab edilib, iqtisadi, sosial funksiyalarının gerçəkləşdirilməsi üçün onu pul vəsaitləri təmin etmək sferasında ən vacib alətdir. Bir anlığa fərz edək ki, hökumət deyilən bir qurum yoxdur. Belə olan durumda bizim təhlükəsizliyimizi qoruyan ordu, məhkəmə, ümumtəhsil məktəbləri, xəstəxanalar və s. olmazdı. Sübhəsiz, sadələdiqlərimin hər biri yaşamaq üçün labüd şərtidir.

Deməli, dövlət iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, sosial-mədəni tədbirləri reallaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək, siyasi, diplomatik və digər funksional ehtiyacları ödəmək üçün maliyyə dəstəyinə ehtiyac duyur. Hökumət bu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlməkdən ötrü maddi istehsalda yaranan izafi dəyərin bir hissəsini, əsasən məcburi formada mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarına səfərbər edir.

Büdcənin yaranması kapitalizmin yaranması ilə üst-üstə düşür. Feodalizm dövründə büdcə rolunu xəzinəhəyata keçirildi. Lakin xəzinə büdcədən fərqli olaraq dövlət başçısının sərəncamında idi. Hökmdar vəsaitlərin hansı istiqamətdə xərclənməsinə özü qərar verirdi və ən mühümü olaraq bunun qarşılığında ictimaiyyətə heç bir hesabat təqdim etmirdi, heç bir sənədləşmə aparılmırdı. Burjuaziya inqilabından sonra yaranan yeni dövlətlərdə ilk dəfə dövlət vəsaitlərinin gəlir və xərclərinin bir sənəddə əks olunmasına başlanılmışdır.

İlk dəfə İngiltərədə dövlət xərcləri hökumət başçısının xərclərindən ayrılmışdır və büdcənin xərclənməsinə parlament nəzarəti həyata keçirilmişdir. Büdcə çox mühüm maliyyə mənbəyi olub, dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Büdcənin mahiyyəti təkcə maliyyə mənbəyi deyil, habelə dövlətin ictimai siyasi quruluşunun mahiyyəti ilə müəyyənləşir.

Fikrimizcə, büdcə dövlətin fəaliyyəti ilə sıx surətdə əlaqədar olan tarixi-iqtisadi kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməlidir. Dövlətin tarixi inkişafı dövrü xarakter daşdığından büdcənin rol və vəzifələrini müəyyən edir.

Büdcə - maliyyənin bütün keyfiyyət xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirəyinə görə maliyyə sisteminin başlıca mərkəzi həlqəsi hesab edilir. Büdcə dövlətin fəaliyyəti ilə bilavasitə təmasda olan tarixi-iqtisadi kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməlidir. Dövlətin tarixi inkişaf dövrü xarakter daşdığından bu da özlüyündə büdcənin müvafiq rol və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Bir xüsusi məqama toxunmaga lüzum var ki, cəmiyyətin maliyyə sisteminin apırcı sferasını dövlət maliyyəsi təşkil edir.

Rus alimi V.V.Zabarodina dövlətin maliyyə sistemində büdcədən kənar fondlar və dövlət kreditindən əlavə olaraq dövlət müəssisələrinin maliyyəsini də daxil edir. Lakin həmin gəlirlər dövlət gəlirləri kimi deyil, cəmiyyətin, millətin gəlirləri kimi qiymətləndirən alim yerli maliyyəni və ayrı-ayrı subyektlərin maliyyəsini dövlət maliyyəsi tərkibinə daxil edir [20].

Buradanda belə fikir söyləmək olur ki, həmin maliyyə sistemləri dövlət büdcəsi və dövlət gəlirləri ilə bağlı olsa da, bu sistemlər nə büdcə, nə də dövlət gəlirləri deyillər və beləliklə onların hər biri öz sosial-iqtisadi təyinatına malikdirlər. Digər tərəfdən Ə.Ə.Ələkbərovun fikrincə, hər hansı səbəbdən «dövlət maliyyəsi» anlayışını «dövlət gəlirləri» anlayışına qarşı qoymaq düzgün olmaz [7].

Ona görə ki, dövlət maliyyəsi əslində dövlət sərəncamında maliyyə resurslarının mərkəzləşməsi prosesi ilə əlaqədardır ki, bu da öz ifadəsini dövlət gəlirlərinin formalaşmasında tapır. Bütün təsərrüfat subyektlərinin və yerli büdcənin gəlirlərini də dövlət gəlirlərinə daxil edən iqtisadçılar vəziyyətdən çıxmaq məqsədilə dövlət gəlirlərini mərkəzləşdirilmiş, qeyri-mərkəzləşdirilmiş istiqamətdə təsnifləşdirirlər.

Büdcəni iqtisadi hədəflərə nail olmaq baxımından şox təsirli bir iqtisadi siyasət vasitəsi kimi qiymətləndirən sənəd kimi ifadə etsək yanlışlığa yol vermərik. Büdcə həmçinin maliyyə münasibətlərinin özündə cəmləşdirən böyük tarixi iqtisadi kateqoriyadır.

Tarixə nəzər salcaq, onun yaranma və formalaşması bilavasitə dövlətin meydana gilməsi ilə bağlılığının şahidi olarıq. Bütçə sırf iqtisadi kateqoriya sayılan maliyyə sisteminin dayaq sütunu olmaqla, özündə pul münasibətlərinin tam şəkildə təcəssüm edir. Bütçə dövlətin sosial sahədə siyasətini, tənzimlənməni dürüst yerinə yetirmək üçün ümdə maliyyə mənbəyi olub, əsas fenomenlərdən olan bölgü və yenidən bölgünü cəmləşdirir.

Dəqiqdir ki, bütçə dövlətin idarə olunmasında inkar edilməz böyük rol oynayır. Sadələdiyimizlərlə əlaqədar olaraq, dünya ölkələrinin iqtisadi və dövlət quruluşuna uyğun olan bütçə sistemi yaranmış və formalaşmışdır. Biznes fəaliyyətindən ötrü sət çərçivəni müəyyən etməklə bərabər, eyni zamanda dövlət bütçənin yardımını ilə investisiya, idarəetmə, sosial müdafiə və sair bu səpkidə olan məsələləri həll edir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mühüm alətlərindən biri, maliyyə-kredit mexanizminin əsası hesab olunur. Vergilərin tətbiqi idarəetmənin, dövlət mənafevləri ilə sahibkarların ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin kommersiya maraqlarının qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmənin iqtisadi metodlarından biridir. Vergilər həmçinin bütün səviyyələrdə bütçə sisteminin əsas mənbəyi, dövlətin sosial-iqtisadi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün maliyyə bazasının yaradılmasının mühüm aləti olaraq özünü göstərir.

Bütçə gəlirləri iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşməsində əsas mənbə olaraq özünü göstərir. Bütçənin xərcləri gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, gəlirlər də olduğu kimi müəyyən dayaqlara söykənir. Amma gəlirlərlə müqayisədə xərclərin istiqaməti, quruluşunda baş verən dəyişiklər lap çevik tərzdə həyata keçir. İqtisadi, siyasi durum dəyişəndə, bütçə xərcləri də bilavasitə hərbi, iqtisadi-siyasi hədəflərin mənafevinə uyğunlaşır. Dediqlərimizi başqa tərzdə ifadə etsək, bütçənin xərclərinin hərbi və sosial hədəflərə bölünməsi nisbətləri müxtəlif vəziyyətlərdə dəyişə bilər.

Dövlət bütçəsi maddi istehsal sferalarında bölgü proseslərinin həyata keçirilməsinə öz təsirini göstərir, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri və xalq təsərrüfatı

sahələri üzrə yığımın həcmi, gəlirlərin optimal strukturunu müəyyənləşdirməyə yardımçı olur.

Məhz buna görə də dövlət büdcəsi xalq təsərrüfatı sahələri və müəssisələr üzrə maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyəti üzərində nəzarətin yerinə yetirilməsini reallaşdırır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində büdcə siyasətinin aparıcı vəzifələrinə bunları aid edə bilərik:

- istehsal durğunluğunun vaxtında qarşısının alınması;
- maliyyə sabitliyinə nail olunması;
- investisiya aktivliyinin stimullaşdırılması, milli gəlirin tərkibində yığım fondunun çoxaldılması;
- büdcənin gəlir bazasının gücləndirilməsinə nail olmaq ;
- lüzumsuz xərcləri və dotasiyalaşdırma hallarını azaltmaq, dövlət xərclərinin səmərəli xərclənməsi üzərində nəzarətintətbiqi.

Büdcə sosial və iqtisadi siyasəti əhatə edən balansın birinci durumunu müəyyənləşdirir, o cəmiyyətin inkişafı və onlara çatma yolları ortasındakı nisbəti müəyyən edir. Bu balansın konkret formalarından biri-yığım və istehlak arasında, iqtisadi səmərəlik və sosial ədalət arasında, iqtisadi inkişafın fərqli modelləri sırasındacərəyan edən nisbətlərdir. Büdcənin fərqli xarakteristikası onun bilavasitə vətəndaşların mənafeələrinə istiqamətləndirilməsidir.

Büdcənin digər mühüm xüsusiyyəti- onun ictimai məhsulun bölgüsü və istehlaki sferasını əhatə etməsidir. Bəllidir ki, bölgü istehsalın xarakterinə aydın olunur, lakin nisbi muxtariyyətə məxsus olan bölgü sferasında münaqişələri istehsal prosesini zəiflədə. ya da onu sürətləndirə bilər, o əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi amili də ola bilər. Digər prizmadan, büdcənin spesifikliyi onun iqtisadi və maddi sərvətinin çoxaldılmasına istiqamətləndirilməsidir. Bu isə öz növbəsində bölgü sahəsində seçim azadlığını genişləndirir və dövlətin iqtisadi siyasətini uğurla başa çatdırmaqdan ötrü əlverişli şərait yaradır.

Müasir zamanda büdcə mexanizminin inkişafı, dövlətin sosial-iqtisadi yüksəlişinə çatmaqdan ötrü dövlətin büdcə siyasətində ümdə tərəf olaraq təyin olunmuşdur.

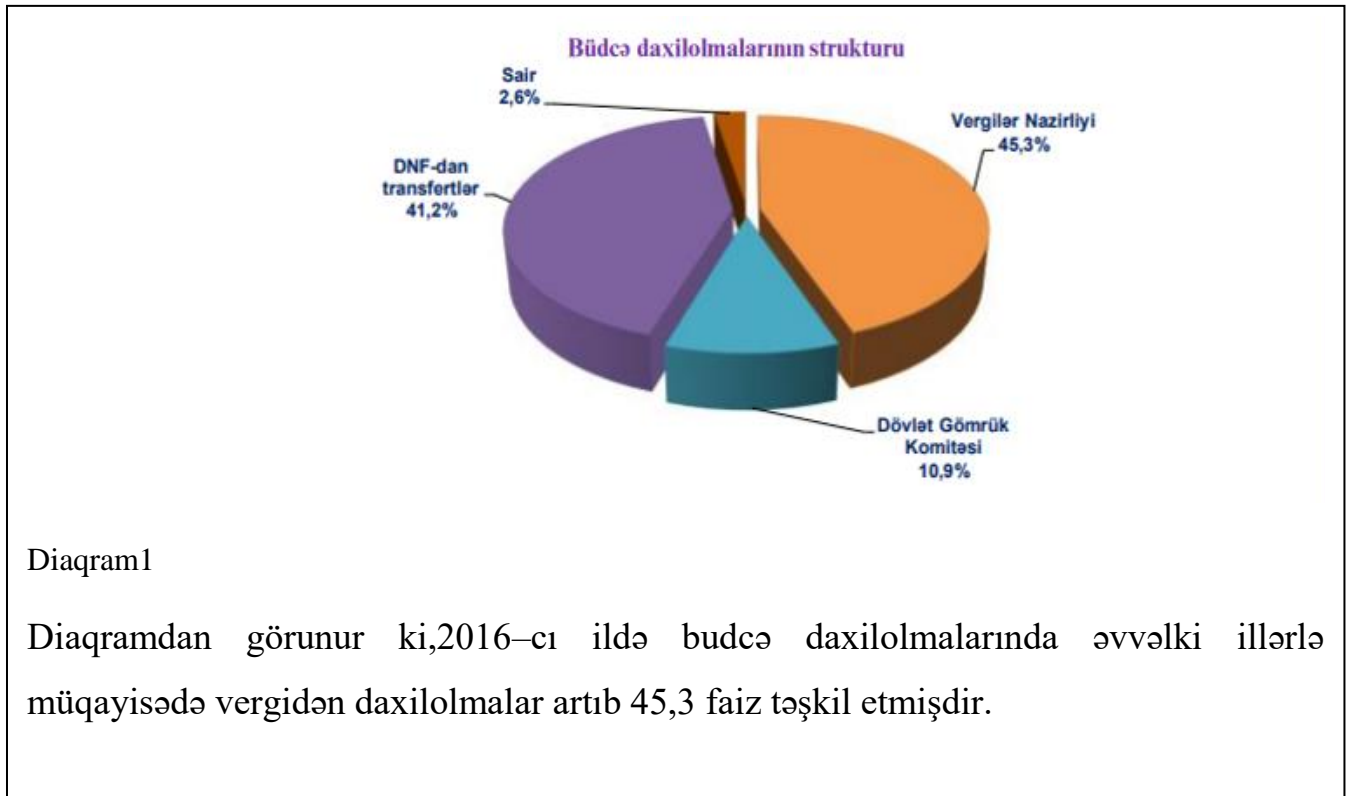
Xərclərin gəlirlərdən fərqli olaraq istiqamətlərində baş verən dəyişiklər daha dinamik xarakter daşıyır. Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətini reallaşdırma vasitələrindən önəmlisi büdcə sistemi sayılır.

Vergilər müstəqil kateqoriya hesab edilməklə bərabər iqtisadi artımda əsas faktorlar sayılır və istehsal proseslərinə aktiv təsiretmə gücünə malikdirlər. Bəzən fiskal siyasət müəyyən sosial-iqtisadi hədəflərə çatmaqdan ötrü dövlət xərc və gəlirlərin tənzimlənməsi boyunca maliyyə tədbirlərinin məcmusu kimibaşa düşülür. Büdcə-vergi siyasətinin qısamüddətli zamanda təyinatı müəyyən iqtisadi sahədə tərəddüdləri zəiflətmək və ölkə iqtisadiyyatı stabilləşdirmək, qiymət səviyyəsinin stabil saxlamaqdır.

Büdcə sisteminin əsas sütunu dövlət büdcəsidir. Dövlət büdcəsi – maliyyə sisteminin əsas həlqəsi sayılmaqla „dövlətin baş maliyyə planı“ adlanır. Dövlət büdcəsinin başlıca məqsədi – ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqram və problemlərinin kompleks həlli, dövlətin funksiyalarının yerinə yetirmək üçün qanunvericiliklə maliyyə ehtiyatlarının toplanması və istifadəsini təmin etməkdir.

Dövlət büdcəsi dedikdə dövlət gəlirlərinin ümumi plan əsasında yığılması, cəmləşmiş vəsaitlərin bütün növ dövlət xərclərinin ödənməsi mənası dərk edilir. Dövlət büdcəsi mahiyyətə iki strukturdan – gəlir və xərclər bölməsindən ibarət olmaqla respublika və yerli büdcələrin məcmusundan təşkil olunur. Dövlət büdcəsinin mahiyyəti və inkişaf istiqamətləri mövcud cəmiyyətin mülkiyyət münasibətlərinin xarakterinin köməyi ilə müəyyənləşir.

2016-cı ildə budcə daxilolmalarının strukturu.diaqram 1.

Tarixi inkişaf prosesi ilə əlaqədar olaraq büdcənin sosial yardımdan sosial təminat və sosial sığortaya doğru, ümumilikdən differensiallığa doğru meylləri hiss olunur. Bu isə öz növbəsində əlavə xərclər və büdcənin özünün ümumi maliyyə vəsaitlərinin yüksədilməsini tələb etsə də, nəticə etibarı ilə əhalinin ən yoxsul təbəqələrini sosial təminatlar hesabına azaldılmışdır. Bu isə sosial sabitliyə və cəmiyyətin sosial birliyinə xidmət edir.

Büdcə sisteminin əsas sütunu dövlət büdcəsidir. Dövlət büdcəsi – maliyyə sisteminin əsas həlqəsi sayılmaqla, dövlətin baş maliyyə planı adlanır. Dövlət büdcəsinin başlıca məqsədi – ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqram və problemlərinin kompleks həlli, dövlətin funksiyalarının yerinə yetirmək üçün qanunvericiliklə maliyyə ehtiyatlarının toplanması və istifadəsini təmin etməkdir.

Dövlət büdcəsi dedikdə dövlət gəlirlərinin ümumi plan əsasında yığılması, cəmlənmiş vəsaitlərin bütün növ dövlət xərclərinin ödənməsi mənası dərk

edilir. Dövlət büdcəsi mahiyyətcə iki strukturdan – gəlir və xərclər bölməsindən ibarət olmaqla respublika və yerli büdcələrin məcmusundan təşkil olunur. Dövlət büdcəsinin mahiyyəti və inkişaf istiqamətləri mövcud cəmiyyətin mülkiyyət münasibətlərinin xarakterinin köməyi ilə müəyyənləşir.

Beləliklə, dövlət büdcəsi dövlətin vəzifələrinin müvəffəqiyyətlə gerçəkləşdirməkdən ötrü iqtisadi alətdə çıxış edir. Sadaladığımızdan ondan qaynaqlanır ki, dövlətin zəruri olan mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu yalnız büdcə vəsaiti ilə sərbəstliyə alınır. Deməli, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu dövlət büdcəsinin maddi məzmunundan ibarətdir. Dövlət büdcə vasitəsilə əldə etdiyi vəsaitlərdən istifadə etməklə iqtisadiyyatı və burada baş verən prosesləri tənzimləyir.

Makroiqtisadi tənzimləmədə büdcənin praktiki reallaşdırılması özünü sosial zəmanətlərin təmin edilməsinə zəmin yaradan milli gəlirin müvafiq nisbətlərinin formalaşdırılması, ictimai əmtəə və xidmətlərə olan tələbatların qarşılanması, büdcə vəsaitlərinin sahələrarası və ərazilərarası təzadən bölgüsünün məqsədli təsirində göstərir. Büdcə mexanizmi dövlətin büdcə siyasətinin reallaşdırılmasının vacib vasitəsi rolunu oynaqla dövlətin ixtiyarına verilən vəsaitlərin səmərəli maneəvərlənməsini bilavasitə tənzimləyir. Büdcə siyasəti büdcədəki gəlir və xərclərin miqdarını dəyişdirərək sabitliyin təmin olunması və iqtisadi yüksəlişin həyata keçirilməsidir.

Cəmiyyətdə sosial və iqtisadi məsələlərin çözülməsi hədəfi ilə dövlət tərəfindən büdcə mexanizmi yaradılır. Büdcə mexanizmi – büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinin spesifik metodlarının, büdcə münasibətlərinin konkret formalarının məcmusunu əks etdirir. Büdcə mexanizminin köməyi ilə büdcədən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, istehsal və sosial sahədə cərəyan edən prosesləri mütəmadi stimullaşdırılması vasitəsi kimi istifadə etmək mümkündür. Büdcənin vasitəsilə milli gəlir yenidən bölüşdürülməklə ictimai istehsalın strukturunu təkmilləşdirməyə yardımçı olur. Bu an dövlət iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsir

formalarını:müəssisələrə subsidiyaların verilməsi,dövlət investisiyaları,büdcə maliyyələşdirilməsi və s.bü kimi səpkidə tədbirlər.

Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlmək olur ki, dövlət iqtisadiyyatda yer və rolunu azaltmamalı,təkcə ictimai istehsala büdcənin təsir metodlarını dəyişməli,büdcə münasibətləri əsaslı şəkildə düzgün qurulmalıdır.Büdcə iqtisadi hədəflərə yiyələnmək baxımından çox təsirli bir iqtisadi siyasət vaitəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Fikrimcə, büdcə sözün həqiqi mənasında ümumdövlət maliyəsini aparıcı və ayrılmaz tərkibi olaraq özünü göstərməlidir desək yanlışlığa yol vermərik. Çünki dövlət həm maliyyə ehtiyatlarına ehtiyac duyduqda və istərsə də öz funksiyasını reallaşdırmalı olduğundan büdcəyə obyektiv səbəbdən söykənməli və onun yardımını ilə iqtisadi münasibətləri tənzimləməli olur. Büdcə həmçinin də onun xərclərinin maliyyələşdirməsi mənbəyidir, müəssisə və cəmiyyətlərlə, habelə əhali ilə dövlətin sıx əlaqə formasıdır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində təsərrüfat subyeklərinin maliyyə resursları avtonom səciyyə alsada da dövlət büdcəsinə olan ehtiyac yenə də öz qüvvəsində qalır və gələcəkdə də qalacaqdır.

Beləliklə,dövlət maliyyəsi tənzimləmədə müasir metod və alətlərin yardımından yararlanan səmərəli idarəetmə predmeti olmalıdır.Büdcə vəsaitlərinin idarəedilməsi qənaət rejiminə,xərclərin səviyyəsinin və quruluşunun optimallaşdırılmasına,xərc komponentlərinin müasir funksional təhlilinə,real istehsal bölməsinin aktiv iqtisadi artımına istiqamətlənməlidir.Bəllidir ki, dövlət büdcəsinin yaranma və idarə olunması uzun tarixi inkişaf dövrü keçmişdir .

Hazırkı dövrdə büdcə sisteminin islahatının vacib elementlərindən sayılan dövlət gəlirlərinin yaranması və idarə olunmasının daha da yüksək səviyyə çatmasından ötrü kompleks tədbirlər paketinin hazırlanması və düzgün reallaşdırılmasıdır.

Tədqiqat işimdən belə qənaətə gəlmək olar ki,dövlət büdcəsində bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsi fondunu formalaşdırmaq düzgün addım olardı.Çünki bu fondun təsisi yerli büdcələrin xərclərinin dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına

maliyyələşdirilməsi mexanizminin sadələşdirilməsinə səbəb ola bilər. Bu halda yerli büdcə xərclərinin dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməsi qaydalarının hazırlanması və bu qaydalarda məqsədli və məqsədsiz transferlərin verilmə mexanizminin əks olunması tələb olunması düzgün istiqamət olardı.

Son zamanlar maliyyə sferasında reallaşdırılan davamlı iqtisadi sferadakı islahatlar maliyyə ehtiyatlarının, eyni vaxtda dövlət büdcəsinin gəlirlərinin müntəzəm artmasına, büdcə kəsirinin ÜDM faizlə payının azalması ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi önəmli faktorlardan sayılır. Belə ki, büdcə layihəsi üzrə nəzərdə tutulan proqramlara,

daha çox maliyyə dəstəyi yönəldilir. Belə olan zaman qeyri-səmərəli xərclərin minimumlaşdırılması və ixtisarı nəzərdə tutulur.

2.2.Maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sistemini rolu.

Tarixi keçmişi araşdırsaq şahidi olarıq ki, qədim dövrlərdə dövlət büdcəsinin icrası funksiyası dövlətin idarə edilməsinin ən ümdə elementi, sosial-iqtisadi proseslərə təsir göstərilmənin vacib aləti hesab olunub. Bütün dövrlərdə dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə edilməsi əsas problem və dövlətin inkişafına aktiv təsir göstərən əsas amil kimi xüsusi aktualıq kəsb etmişdir. Müxtəlif dövrlərdə büdcənin icra təsirini yüksəltmək və onun təşkil səmərəliliyini artırılmaqdan ötrü fərqli metodlardan istifadə olunsada, beynəlxalq aləmdə dövlət maliyyəsi üzərində zəruri hesab edilən ilkin nəzarətin və vəsaitlərdən səmərəli istifadəyə nail olmaqdan ötrü aparıcı ölkələrdə alternativini belə olmayan icra mexanizminin – büdcənin kassa icrasının xəzinədarlıq vasitəsilə yerinə yetirilməsinin zəruriliyini təsdiq etmişdir.

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin daha da gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq mövcud iqtisadi mühitin tələblərinə cavab verən və aparılan iqtisadi siyasəti tamamlayan real dövlət büdcəsinin tərtibi, onun icrası zamanı dövlət vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsinin təşkili ən vacib həyati məsələlərə çevrilmişdir. Xəzinədarlıq dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsini həyata keçirən və bu sistemin indiki anlamına uyğun gələn bir təşkilat kimi ilk dəfə İngiltərədə və Fransada yaradılmışdır. İngiltərə Krallığının maliyyə məsələlərini həyata keçirən xəzinədarlıq XVII əsrdən başlayaraq müstəqil bir təşkilat kimi fəaliyyət göstərmiş, XIX əsrin axırlarından etibarən bu təşkilat hazırda fəaliyyətdə olan Böyük Britaniya Xəzinədarlığının funksiya və vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Fransada isə xəzinədarlıq bir qurum olaraq XIX əsrin əvvəllərində formalaşmış, rəsmi icra orqanı kimi XIX əsrin sonlarına qədər müstəqil fəaliyyət göstərmiş və bu günkü yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır.

Bir çox ölkələrdə bu ehtiyac bir az gec duyulsa da, beynəlxalq maliyyə institutlarının səyilə artıq həmin dövlətlərdə xəzinədarlıq sisteminin formalaşması maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatların dayaq sütününə çevrilmiş, vacib zəruri təşkilati, maliyyə və struktur dəyişiklikləri edilmiş və demək olar ki, bir sıra

inkişaf etməkdə olan, o cümlədən keçid iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə xəzinədarlıq sisteminin yaradılması uğurla sona çatdırılmışdır. Demək mümkündür ki, xəzinədarlıq bütün ölkələrdə maliyyə ehtiyatlarını, maliyyənin mərkəzləşdirilmiş dövlət mənbələrini özündə birləşdirir. Tarixi nəzər salsaq görərik ki, keçmişdə xəzinə əsasən hökmdarların, kralların, kilsə və məscidlərin pul və qiymətli zinət əşyalarının saxlandığı yer kimi hamı tərəfindən qəbul edilirdi.

Məlum olduğu kimi dövlət büdcəsi ölkənin iqtisadi fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş fəaliyyətinin əsas makroiqtisadi göstəricilərindən biri olub özündə bütün əsas maliyyə əməliyyatlarının - gəlir, xərc və dövlət borcunun üzvi surətdə əlaqəsini təcəssüm etdirir. Bu əməliyyatlar xaraktercə müstəqil olsalar da, həyata keçirilən dövlət siyasətinə uyğun olaraq, onun tərkib elementləri kimi bir-birini şərtləndirən və bütöv tamamlayan maliyyə əməliyyatları kimi çıxış edirlər. Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin daha da gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq mövcud iqtisadi mühitə uyğun olan və aparılan iqtisadi siyasəti tamamlayan real dövlət büdcəsinin tərtibi, onun icrası zamanı dövlət vəsaitlərinin düzgün idarə edilməsinin səmərəli təşkili - ən vacib həyati məsələyə çevirmişdir.

Ümumiyyətlə dövlət sektorunda həyata keçirilən qlobal iqtisadi islahatlar maliyyə sektorunda da həllini gözləyən vacib ciddi islahatların gerşəkləşdirilməsini zəruri edirdi. Bu isə öz növbəsində bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin bərqərar olması zamanı dövlətin iqtisadiyyata əsas təsir mexanizmi və əsas maliyyə bazası kimi yardımından yararlandığı büdcə sisteminin daim təkmilləşdirilməsini, səmərəli və tarazlaşdırılmış büdcə siyasətinin işləyib hazırlanması prosesini sürətləndirdi. Maliyyə sektorunda aparılan islahatlar zamanı alternativ olmayan icra mexanizminin - büdcənin kassa icrasının xəzinədarlıq vasitəsilə reallaşmasının zəruriliyini əsaslı dəlillərlə sübuta yetirilmişdir.

Ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə maliyyə-idarəetmənin optimallaşdırılmasında xəzinədarlıq mühüm aktualıq kəsb edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsini araşdırsaq xəzinədarlığın böyük səlahiyyətlərə malik olduğunun şahidi olarıq. Bu səlahiyyətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırsaq fikrimizcə səhvə yol vermərik.

- dövlət büdcəsinin planlaşdırılması və onun icrasına nəzarət, büdcədən kənar fondların, habelə yerli orqanların əməliyyatlarına nəzarət;
- cari nəgd pulların idarə edilməsi, o cümlədən bank sistemində daxil olan vəsaitlər üzərində nəzarət, habelə dövlət xərclərinin nizama salınmasını təmini;
- dövlət borclarının və təminatlı borcların idarəsi;
- dövlət maliyyə aktivlərinin, o cümlədən dövlət müəssisələrinin səhm paketlərinin səmərəli idarə edilməsi;
- auditor formasında yoxlama və qiymətləndirmə.

Ümumiyyətlə deməyə əsas var ki, xəzinədarlıq büdcənin kassa icrasını yerinə yetirən, büdcə və büdcədən kənar vəsaitlərin hərəkəti haqqında tam və müfəssəl informasiyaya sahib olan yeganə orqan kimi fəaliyyət göstərir. Tarixi keçmişə təhlil etsək görərik ki, hər bir dövlətin iqtisadi yüksəlişinin əsas uguru hər şeydən qabaq daha çox sahib olduğu maliyyə və maddi ehtiyatların durumu barədə dürüst və operativ informasiyaya malik olmasından, habelə onların səmərəli idarə edilməsi imkanından bilavasitə asılıdır. Maliyyə vəsaitlərinin məqsədli idarə edilməsi lazımı tərzdə yerinə yetirməklə dövlət maliyyəsinin vahidliyi təmin edilə bilər.

Tədqiqatım işimdən bəlli olur ki, xəzinədarlıq qarşısında ayrı-ayrı ölkələrdə duran vəzifələr heç də eyni olmur. Eyni vaxtda bir sıra ölkələrin xəzinədarlıq sistemi öz üzərlərinə bütün fəaliyyət növləri ilə bağlı olan məsuliyyəti götürməkdən çəkinirlər. Hətta belə olan şəraitdə də, xəzinədarlıq büdcə gəlir və xərclərin səmərəli qurulmasında bu və digər formada çıxış edirlər. Xəzinədarlığın büdcə gəlirləri fəaliyyəti üzrə bu cürdür:

1. vergilərin təşkili məsələləri;
2. banklar vasitəsilə büdcəyə daxil olmaların müəyyənləşdirilməsi məqsədilə banklarla danışıqların aparılması;
3. bank sisteminin yardımı vasitəsilə daxil olmaların toplanması və nəzarəti;
4. daxil olmaların müxtəlif dövlət idarəçiliyi orqanları və xüsusi proqramlar əsasında bölüşdürülməsi.

Xəzinədarlıq sisteminin indiki durumun qısa təhlili göstərir ki, büdcənin icrasında xəzinənin rolu passiv mövqedən aktiv rola qədər dəyişir. Ümumiyyətlə birinci vəziyyətdə xəzinədarlıq büdcənin icrasına birbaşa təsir etməyərək proqnozların həyata keçirilməsi üçün büdcə təşkilatlarına yalnız ehtiyatları ayırmaqla məşğuldursa, ikinci halda xəzinədarlıq öhdəliklərə, dövlət xərclərinin ödənilməsinə limit qoymaqla bərabər qabaqcadan müəyyən edilmiş meyarlar əsasında konkret xərclərin reallaşdırılmasına icazənin verilməsi kimi vacib məsələni də həll etmək iqtidarındadır. Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, ABŞ, Tanzaniya, Keniya və s. kimi ölkələrdə xəzinədarlıq sistemi dövlətin iqtisadi və maliyyə sahəsində məqsədyönlü siyasətin hazırlanması və yerinə yetirilməsini bilavasitə məsuliyyət daşıyırlar. Beləki budövlətlərdə xəzinədarlıq sistemi geniş funksiyaya malik orqan olaraq xarakterizə olunur. Onların həyata keçirdikləri gəlir və xərclər üzrə ödəniş əməliyyatları isə əlavə funksiya hesab edirlər.

Büdcənin tərtibi və mühasibat uçotu üzrə funksional kimi proseslər bir-birilə qarşılıqlı əlaqəyə malik olan iki vacib sahəni birləşdirir: Birincisi, makroiqtisadi səviyyədə büdcə sferasında durumun proqnozlaşdırılması, büdcənin tərtibi və təsdiqi; İkincisi, büdcənin icrası, kassa vəsaitlərinin idarə edilməsi və mühasibat uçotu. Birinci qrup proseslər büdcə-vergi siyasəti və strategiyasında prioritetlərin müəyyən edilməsi məsələsinin həllinə istiqamətlənmişdirsə, ikinci qrup proseslər isə büdcə resurslarından istifadənin optimallaşdırılması və maliyyə intizamının riayət edilməsi məsələlərinin həllinə istiqamətləndirilmişdir.

Xəzinədarlığının formalaşmasında əsas başlıca hədəf olaraq dövlət maliyyə vəsaitlərinin optimal idarə edilməsinə əlverişli şərait yaratmaqdır.

Eyni zamanda xəzinədarlığın tətbiqi hesabına dövlətin vəsait mənbələrindən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün büdcənin lüzumsuz xərclərdən təmizlənərək strukturunun təkmilləşdirilməsinə, büdcənin icrasında zəruri şəffaflığın təmin olunmasına, kəfəz fiskal xərclərin ləğvi və dolayısı subsidiyaların büdcə vasitəsilə tənzimlənməsinə nail olunmuşdur.

Ölkəmizdə xəzinədarlıq sisteminin məqamında tətbiq edilməsinin yekunu olaraq dövlət maliyyə vəsaitlərindən düzgün istifadə olunmasının səmərəli mexanizminin yaradılması bu vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılması və onunla əlaqədar əməliyyatların yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə aparılmasından ötrü hüquqi baza formalaşmışdır. Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə edilməsinin səmərəli təşkili, bütün dövlət xərclərinin, o cümlədən büdcədən kənar fondların əməliyyatlarının büdcə vasitəsilə yerinə yetirilməsi,

İllər

**Vergi və digər ödənişlər daxilolmalar
(min Azn)**

dövlət daxili və xarici investisiyalarının xəzinə nəzarətinə cəlb edilməsinin tətbiqi, öhdəliklər sisteminədən istifadə edərək büdcə təşkilatları tərəfindən yeni borclanmanın qarşısına siper çəkilməsinə və xərclərin icrasının maliyyə planlaşdırılmaları əsasında gerçəkləndirilməsinə nail olunmuşdur. Hazırkı şəraitdə xəzinədarlıq sistemində keyfiyyətli nəzarət sistemi yaratmaq, dövlət vəsaitlərinin məqsədli və israfçılıq hallarına yol verməmək şərti ilə xərclənməsi üzərində nəzarətə həyata keçirmək, debitor və kreditor borcların düzgün idarəedilməsi, xəzinə işlərinin keyfiyyətini daha da artırmaq hədəfi ilə xəzinədarlıq sisteminin kompüterləşdirilməsi tam çəkildə maliyyə qruplarını əhatə edən lokal şəbəkənin yaradılması üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən lazımi tədbirlər görülmüş və bu istiqamətdə səylər daha da gücləndirilir. Bunun nəticəsində də maliyyə sisteminin idarə olunmasında səmərəli, şəffaflığa söykənən və nəzarət oluna bilən maliyyə sferası yaradılmış. Həmçinin beynəlxalq elektron informasiya məkanına çevik inteqrasiya təmin edilmişdir.

Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar.

2017	6 971 679,6
2016	7 015 165,4
2015	7 118 196,7
2014	7 113 622,4
2013	6 663 633,4
2012	6 025 366,5
2011	5 475 062,0
2010	4 292 800,0

AR vergilər nazirliyinin məlumatları.Cədvəl 1.

Cədvəldəki göstəriciləri nəzər salsaq ,son illər dövlət büdcəsinə vergi və sair dailolmalarda artımın şahidi oluruq.Belə ki,2010-ildə vergi daxilolmaları 4292800,0 təşkil etdiyi halda bu göstərici 2016-ildə 7015165,4 ,2017-də isə 6971679,6(min AZN)olmuşdur.Beləliklə ,vergi üzrə daxilolmalar 40,1faiz olmuşdur.

Beləliklə,bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə maliyyə iqtisadiyyatın “qan-damar” sistemini təşkil edir, bu sistemin də lokomotivi xəzinədarlıq çıxışdır.Beynəlxalq aləmdə və ölkəmizdə formalaşan maliyyə sistemi mövcud durumda bu məsələlərin dəqiq və beynəlxalq standartlara uyğun həll edilməsindən ötrü müvafiq təşkilati tədbirlərin gerşəkləşməsini və praktiki olaraq alternativini olmayan xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasını zəruriyyətə çevirmişdir.Bütün bu toxunan məsələlər son yekunda büdcə vəsaitlərinin yalnız xəzinə hesablarının köməkliyi ilə istifadə olunmasını, dövlət büdcə vəsaitlərinin birbaşa son təyinatına çatdırılmasına, dövlət xərclərinin yalnız xəzinədarlıq sistemi tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər çərçivəsində yaranan borcların ödənilməsinə istiqamətlənməsini, büdcə təşkilatları tərəfindən maliyyə intizamına əməl edilməklə və təsdiq edilmiş xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş limitlər gözlənilməklə vəsaitlərdən məqsədyönlü və təyinatına görə istifadə olunmasına zəruri nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

Ölkəmizdə xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi nəticəsində dövlət maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunmasının səmərəli mexanizminin formalaşdırılması bu vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılması və onunla bağlı əməliyyatların yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə aparılması üçün hüquqi baza yaradılmışdır. Hazırkı durumda ölkəmizdə beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verən xəzinədarlıq sistemi formalaşmış, dövlətin ixtiyarında olan maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən səmərəli idarə edilməsindən ötrü lazımi mühit yaradılmış, bu ehtiyatların daxili və məqsədəuyğun xərclənməsi üzərində dövlət nəzarəti bərqərar olmuş, dövlət borclarının çevik menecmenti, lüzumsuz borcların meydana gəlməsinin qarşısının alınması əsasən təmin olunmuş, ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarının inkişafı prosesi sürətlənmişdir.

Maliyyə bazarı maliyyə resurslarının əmtəə kimi çıxış etdiyi bazar formasıdır. Başqa tərzdə fikrimizi ifadə etsək, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin iqtisadi subyektlər dairəsində bölgüsünü reallaşdıran bazardır. Onun başlıca hədəfi pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbərliyi və onların maliyyə resurslarına möhtac olanlara ötürülməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Dövlət büdcəsinin yeni sistemlə yerinə yetirilməsi yüksək səviyyəli uçot sistemi qurmaqla, vaxtı- zamanında və tam informasiyaların alınmasına, eləcə də büdcə daxilolmaları ilə dövlət xərclərinə təftiş imkanı yaratmalıdır. Büdcə göstəricilərinin proqnozlaşdırılmasından ötrü istifadə edilən dolğun informasiya bazasının formalaşması büdcə gəlirlərinin daxilolmasında dəyişikliklər barədə zamanında müfəssəl informasiya verilməsinə zəmin yaradacaq. Digər bir məqam maliyyə planlaşdırılmasında, xərclərin hədlərinin dəqiqləşdirilməsi əsasında nağd vəsaitlərin hərəkətinin müəyyən edilməsidir.

Qeyd edilənlərdən görüldüyü kimi xəzinədarlıq sisteminin təməli geniş, əhatəli tərzdə və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış uçotun qurulmasından birbaşa asılıdır. Bu gün artıq xəzinədarlıq dövlətin icmal büdcəsini özündə cəmləşdirir. Amma bu sistemin zaman etibarı ilə qısa müddətdə yaradılması və son dövrlərdə əhatə dairəsinin genişləndirilməsi bu sahədə təbii olaraq problemlərin olduğunu

söyləməyə əsas verir. Hazırda xəzinədarlığın fəaliyyət mexanizminin tam müəyyən edilməməsi sistem daxili əməliyyatların uçotun maliyyə tərəfdən əsaslandırılmasına imkan vermir.

Məlumdur ki, xəzinədarlığın ən vacib şərti onun vahid xəzinə hesabına sahib olması faktıdır. Ancaq maliyyə əməliyyatları aparılan zaman agent-bank və xəzinədarlıq dairəsində vahid xəzinə hesabı prinsipinə söykənən, maliyyə vəsaitlərinin optimal xərclənməsini təmin edən uçot mexanizminə tələbat vardır.

AR xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi xassələrini araşdırılması və xəzinə uçotunun analiz edilərək qiymətləndirilməsi sayəsində bu sferada mövcud olan maliyyələşmə əməliyyatları ilə büdcə xərclərinin uçotunun inteqrasiya edilməməsi, xəzinə öhdəliklərinin təkə təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərini əsas tutaraq qeydiyyatı, dövlət borclarına gəldikdə yalnız kassa uçotunun işlənməsi, xəzinə əməliyyatlarının mühasibatlığının məhdud hesab planı çərçivəsində qurulması kimi diqqət çəkən məsələriməqamında aşkar edilməsi, müfəssəl xəzinə uçotu mexanizminin və xəzinədarlığın yüksəliş yollarının müəyyənləşdirilməsi vacib əhəmiyyət daşıyır .

Maliyyə bazarının bərqərar olması zəruriliyinin vacib amillərindən biri maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsüdür. Bunu belə də izah edə bilərəm ki, hər bir təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin əsasında xərc çəkib gəlir qazanmaq durur. Bu isə özlüyündə pul vəsaitinin hərəkəti ilə müşayiət olunur. Belə ki, təsərrüfat subyekti xərc çəkmək üçün pul vəsaiti cəlb edir, yekunda gəlir kimi pul vəsaiti qazanır və bu vəsait fəaliyyətin davam etdirilməsi üçün vasitə olur. Adətən, qazanılmış gəlir çəkilmiş xərcdən çox olur və məqsədyönlü olduğu halda, bu çox olan hissə fəaliyyətin genişləndirilməsinə və ya yığıma istiqamətləndirilir.

Bəzi hallarda isə qazanılmış gəlir fəaliyyətin genişləndirilməsinə, hətta bəzən fəaliyyətin olduğu səviyyədə qorunub saxlanmasına çatmır və əlavə pul vəsaitinə tələbat formalaşır. Göründüyü kimi, təsərrüfat subyektlərinin işinin yekunu kimi, bir qayda olaraq, onların bəzilərində müvəqqəti sərbəst pul vəsaiti olduğu vəziyyətdə, digərlərində isə pul vəsaitlərinə ehtiyac yaranır.

Beləliklə də, sərbəst pul vəsaitinə malik olan şirkətlər digər şirkətlərə maliyyə qoyuluşlarını reallaşdırarkən bu fəaliyyət bir tərəfdən bu təsərrüfat subyektinin gəlirini çoxaltmaga istiqamətlənmişdirsə, digər tərəfdən də digər şirkətin maliyyə durumunu yaxşılaşdırmağa və ya onu iflasdan azad etməyə yönəlmişdir. Başqa tərəfdə, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin sahiblərindən ehtiyacı olanlara doğru yönəldilməsində vasitəçi rolunu oynayır.

Dövlətin sadalanan iqtisadi funksiyaları icra etməsi ölkədə iqtisadi artımı, insanların maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasını təmin edir. Məhz bu iqtisadi funksiyaları əsas tutaraq neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoru üzrə iqtisadi artıma, büdcənin vergi daxilolmalarına, istehlak qiyməti indeksinə, işsizlik və məşğulluğa, orta aylıq əmək haqqına, yoxsulluq səviyyəsinə təsiri qiymətləndirilmişdir.

Bildiyimiz ki, neftin satışından əldə olunan gəlirlərin bir hissəsi gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitinin yığılması hədəfi ilə Neft Fonduna cəmləşdirdiyi vəziyyətdə, bir hissəsi cari dövr ərzində iqtisadiyyatın inkişafına köklənir. Ehtiyat vəsaitinin formalaşdırılmasına istiqamətlənən neft gəlirləri iqtisadi dövriyyə daxil olmur və ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyətə heç bir təsir göstərmir.

Bu mənada neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirini qiymətləndirmək üçün neft və qazın satışından daxil olan vəsaitlərin həcmi deyil, Neft Fondunun xərclərini əsas götürmək məqədəuyğun hal sayılır. Artıq ölkədə neft gəlirlərinin bir hissəsi neft sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin vergi daxilolmaları hesabına formalaşır. Bu mənada neft gəlirləri dedikdə, Neft Fondundan iqtisadiyyata yönəldilən vəsaitlər, habelə neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin fəaliyyətindən tutulan vergilərin həcmi də nəzərə alınır. Hal hazırda sevindirici haldır ki, bu sahədən gələn daxilolmalar hesabına ölkəmizin 44,2 milyard dollar valyuta ehtiyatları formalaşmış, ÜDM 70 milyard dolları keçmişdir. Bütün bunlar bizim düz yolda olduğumuzdan, nəhayət iqtisadi sferada şaxələnməmiş dirçəlişdən xəbər verir.

2.3.Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin kəsirinin idarə olunmasının təhlili.

Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri arasında yaranan münasibət, yəni gəlirlərin xərclərə nisbətən azlıq təşkil etməsi, yaxud fikrimizi başqa tərzdə desək büdcənin mənfi saldosu büdcə kəsiri adlanır. Deməli, büdcə kəsiri dedikdə dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılmış gəlirlərinin proqnozlaşdırılmış xərclərindən az olan hissəsi başa düşülür. Bu baxımdan, büdcə kəsirini ölkə iqtisadiyyatına çox aktiv təsir qüvvəsi olan anlayış hesab etsək yanılmayıq. Büdcə kəsiri mühüm iqtisadi problemlərdən biri sayılır. Fikrimizcə, büdcə kəsiri ilk baxışda maliyyə hadicəsi olsa belə bu o söyləmək olar ki, bütün dövlətlərə aid olsa da, onun həcmnin həddindən yüksək olması təhlükəli bir iqtisadi hadisə olaraq qiymət verilməlidir. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda büdcə kəsirinə istisna hal, fəvqəladə bir hadisə kimi qiymət verilir. Bəzi iqtisadçılar büdcə kəsirini dövlətin maliyyə vəziyyətinin ağırlaşması göstəricisi, ölkədə inflyasiya prosesinin inkişaf amili kimi qiymətləndirirlər. Amma dünyada elə bir dövlət tapmaq olmaz ki, nə vaxtsa onun büdcəsində kəsir olmasın. Büdcə kəsiri büdcə gəlirləri və xərcləri arasındakı tarazlığın pozulmasının təzahürü olsa da onun mühüm, əsaslı səbəbləri mövcuddur.

İqtisadi ədəbiyyatda qeyd olunanları ümumiləşdirməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlət büdcəsi dövlətin, bələdiyyə büdcəsi isə bələdiyyələrin maliyyə planıdır. İqtisadi kateqoriya kimi «dövlət büdcəsi» anlayışına nəzəri, iqtisadi, hüquqi və qanunvericilik baxımından dörd əsas yanaşma mövcuddur. Nəzəri baxımdan yanaşmaya əsasən, büdcə dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondunun yaradılması, bölgüsü və istifadəsi prosesində yaranan iqtisadi münasibətlər sistemidir.

İqtisadi yanaşmaya görə, büdcə ictimai maliyyənin yaradılması, bölgüsü və istifadəsi üzrə əsas maliyyə planıdır.

Hüquqi baxımdan büdcə dövlət hakimiyyətinin səlahiyyətli orqanı tərəfindən xüsusi prosedür şəklində qəbul olunan qanundur. Həqiqətdə də belədir ki, büdcənin mahiyyəti onun həyata keçirdiyi funksiyalarda öz ifadəsini tapır. Bəzi iqtisadçılardan

fikrincə, büdcə mərkəzləşdirilmiş ümumdövlət pul vəsaiti fondunun yaradılması, bu fondun istifadə edilməsi və büdcə vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarətin həyata keçirilməsi kimi mühüm funksiyaları yerinə yetirməklə cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi prosesləri tənzimləyir.

Büdcə kəsirinin roluna müxtəlif istiqamətlərdən yanaşaraq qiymətləndirsək yanılmazıq: Bəllidir ki, bəzən dövlətin xərclərin örtürməsi üçün lazımi həcmdə gəlir məbləği çatmır. Belə olan vəziyyətdə hökumət ya xərcləri minimumlaşdırmalı, ya da bilə-bilə büdcə kəsirinə müraciət etməlidir. Sözsüz belə olan vəziyyətdə borc götürülmüş vəsaitin istifadə səmərəliliyindən əlaqədar olaraq gələcəkdə ölkənin iqtisadi yüksəlişinə yardım ola bilər. Əslində büdcə kəsiri əhalidən, biznesmenlərdən yığılan vergilərin artırılması yolu ilə qarşısının alınmasına cəhd səhv addımdır. Əlavə olaraq ödənilməli olan vergi məbləğləri dövriyyədə qalaraq istehsalın genişləndirilməsilə, yeni iş yerlərinin açılması ilə dövlətə daha səmərəli xeyir vermiş olar.

Bildiyimizə görə, istehsal artımının əsas mənbəyi kapital qoyuluşu hesab edilir. Bütün investisiyalar kimi kapital qoyuluşları da cəmiyyətin yığımları hesabına reallaşır. Cəmiyyət üzvləri nə qədər çox qənaət edirlərsə təbii ki, bu vəsait investisiyaların maliyyələşməsi prosesinə daha çox istiqamətlənir. Dövlət səfərbər etdiyi vəsaitdən çox xərcləyəndə bu proses investisiyaların azalması ilə nəticələnir. Amerika mütəxəssislərinin təqribi hesablamalarına görə kəsirin ümumi daxili məhsulun 1%-i qədər azaldılması ümumi daxili məhsulun təxminən 1% artmasına bərabərdir. Bu ideya da özünüdə bir az ziddiyyətlidir. Bir məqamı da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, aparıcı ölkələrin tarixi inkişaf təcrübəsində və müasir dövrdə də bu cür hallar olmuşdur və bu vəziyyəti normal hal kimi qəbul etmək lazımdır. Umumiyyətlə götürüldükdə, büdcə kəsirinin yaranması durumuna qeyri-normal hal olaraq yanaşmaq yanlışlığa yol vermiş olarıq. Lakin büdcə kəsirinin həddini elə həcmdə qoyurub saxlamaq lazımdır ki, onun kəmiyyəti əks keyfiyyətə çevrilməsin, yəni ölkəni daim borclu vəziyyətə salmasın və perspektivdə əhalinin maddi durumuna pis təsir göstərməsin.

Bir fikri də vurğulamaq məqamına düşərdi ki, iqtisadi idarəetmənin hazırkı mərhələsində kəsir olmadan normal maliyyə bazarı yaratmaq qeyri-mümkündür. Dövlət qiymətli kağızlar yardımı ilə bazara daxil olan dövlət maliyyə bazarını tənzimləyir. Büdcə kəsiri olmasa, dövlətin borc almağa ehtiyacı olmazdı. Digər tərəfdən kəsir olduqda hökumət borc bazarına müraciət etməklə kreditlərə əlavə tələb yaradır. Bazar qanunlarına görə tələb artdıqca malın qiyməti, indiki halda faiz də artır. Faizin artması isə malların bahalaşmasına səbəb olur. Deməli kəsir artdıqca həm faizlər, həm də mal və xidmətlərin qiymətlərinin artmasına səbəb olur. Büdcə kəsiri bir-birinə tənzimlənməyən və məzmunca müxtəlif olan bir sıra amillərin nəticəsində baş vermiş olur:

1. İqtisadiyyata küllü həcmdə, həm də real büdcə gəlirlərini nəzərə almadan vəsaitin qoyulması. Belə ki, dövlətin iqtisadi konyukturunu yeniləmək, onun ictimai istehsal sferasında daha mütərəqqi və strateji əhəmiyyətli struktur dəyişikliyi əldə etməkdən ötrü ölkənin maliyyə resursu xərclənməsi yekununda büdcə kəsirimeydan çıxır ki, bu da onun iqtisadiyyatının heç də böhranlı olması anlamına gəlmir.

2. İqtisadiyyatda böhran vəziyyətinin yarandıqda, bunun nəticəsində də iqtisadi sabitlik pozulduqda. Belə olan vəziyyətdə dövlətin iqtisadi-sosial sferasında dərin böhranın tугyan etməsi, bunun yekunu olaraq maliyyə-kredit sisteminin laxlanması, pul tədavülünün korlanması və yekunda maliyyə durumunun sabitləşməsinə dövlətin nəzarət etmək bacarığının itirilməsi. Bu halda büdcə kəsirinin baş verməsi labüd olmaqla yanaşı, həm də çox qorxuludur və bu durumda nəinki təcili olaraq lazımi iqtisadi tədbirlər görülməlidir, həmçinin müvafiq operativ siyasi qərarlar qəbul etmək vacibdir.

3. Qabaqcadan nəzərə alınması mümkün ola bilməyən və gözlənilmədən baş verən fəvqəladə hadisələrin olması. Məsələn: müharibələr, fors-majör hadisələr və s. bu kimi hallar. Bu zaman dövlətin mövcud maddi və maliyyə ehtiyatı fondu əmələ gələn uyğunsuzluqları neytrallaşdırmaya, təxirəsalınmaz bir sıra zəruri sosial-iqtisadi xərcləri ödəməyə bəst etmir və bunun yekununda da digər xüsusi mənbələrdən, eləcə də büdcə vəsaitindən istifadə etmək zərurəti ortaya çıxır.

4. Bütçə xərclərinin qeyri-optimal strukturuna yol verdikdə.

Bütçə prosesinin metodoloji nöqteyi-nəzərdən ən ümdə məsələlərindən biri də bütçə balanslaşdırılmasından ibarətdir. Dövlət bütçəsi gəlir və xərclərin nisbətindən asılı olaraq balanslaşdırılmış və balanslaşdırılmamış (yəni, defisit və profisit) durumda özünü əks etdirir. Bütçənin balanslaşdırılması dövlət gəlirləri (ilk önzə vergi daxilolmaları) ilə dövlətin bütün mühüm funksiyalarının (sosial, tənzimləmə, müdafiə, idarəetmə, investisiya və s.) səmərəli həyata keçirilməsini təmin edilməsi üçün xərcləri arasındakı qarşılıqlı əlaqəni və səmərəli nisbətləri göstərir.

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bütçəsinin əsas göstəriciləri

İllər	Bütçə gəlirləri, mln. manat	ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	Bütçə xərcləri, mln. manat	ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	Bütçə kəsiri(-) profisiti(+)	ÜDM-də xüsusi çəkisi, %
2010	11 402,5	27,4	11 766,0	28,3	-363,5	-0,9
2011	15 700,7	31,4	15 394,7	30,7	306,0	0,6
2012	17 281,6	32,0	17 105,6	31,7	176,0	0,3
2013	19 494,6	33,8	19 143,5	33,2	351,1	0,6
2014	18 400,5	31,2	18 699,3	31,7	-298,8	-0,5
2015	17 498,0	32,2	17 784,5	32,7	-286,5	-0,5
2016	17 501,2	29,1	17 742,4	29,6	-241,2	-0,4

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri

Beləliklə, başa çatdırdığımız 2016-cı il tarixinə dövlət bütçəsinin gəliri 16 822,0 mln. manat proqnoz müqabilində 104,0 faiz icra edilməklə 17 501,2 mln. manat və ya AR Vergilər Nazirliyi tərəfindən gəlir proqnozu isə artıqlaması ilə 100,1 faiz yerinə yetirməklə dövlət bütçəsinə 7 015,2 mln. manat vəsait daxil olmuşdur. Haqqında bəhs etdiyimiz vəsaitin 77,1 faizi və yaxud 5 408,2 mln. manatı qeyri-neft sferasından gələn vəsait, bu isə bundan əvvəlki illə müqayisədə 7,6 faiz artıq vəsait deməkdir. 2016-cı il üzrə AR Dövlət Gömrük Komitəsi proqnoza 126,6 faiz

riayət edərək dövlət büdcəsinə 2291,6 mln. manat daxilolma qeydə alınmışdır ki, bunu da 2015-ci illə tutuşdursaq 699,7 mln. manat və 44faiz çoxdur. Xərclərə gəldikdə 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 95,9 faiz icra olmuş, yəni 17742,4mln.manat vəsait xərclənmişdir. Təhlil etdiyimiz göstəricilərinə əsasında dövlət büdcəsinin kəsiri 2016-cı ildə 242,1 mln. manat təşkil olmuşdur.

Beləliklə, 2016-cı ilin icmal büdcəsinin gəlirləri 21581,6 mln. manat, xərcləri isə nisbətən az 21406,0 mln. manat olmuşdur. Bu göstəriciləri isə global maliyyə böhranı şəraitində qənaətbəxş etmək olar. Cədvəl məlumatlarının təhlilindən məlum olur ki, 2011-2013 illərdə büdcəmiz profisitli olmuş, ancaq 2014-2016 illərdə isə budcə kəsirimiz olsa da belə bu rəqəm o qədər də katastrofik deyil və ümumi daxili məhsulda payı 0,4-0,5faiz olmuşdur. Budcə kəsirinin dinamikası kimi kəsir məbləğinin ümumi daxili məhsula nisbəti çıxış edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə müraciət etsək, büdcə kəsirinin yol verilən həddi ÜDM-un 3-4%-dən artıq olmamasının şahidi olarıq. Əgər büdcə kəsiri göstərilən həddən artıq olarsa, onun minimumlaşdırılmasından ötrü gərəkli hesab edilən qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi olduqca önəmlidir. Büdcənin kəsirli olması ölkəmiz üçün yad bir durum deyil. Belə ki, müstəqillik qazandıqdan sonra bu günə qədər AR dövlət büdcəsinin defisitli olması normalar çərçivəsində qəbul edilən olub.

Çox zaman büdcə kəsirin neytrallaşdırmaqdan ötrü asan yol olaraq dövriyyəyə əlavə pul nişanlarının emissiyasından istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu həmişə müsbət təsir etmir. Lakin bu üsul pul tədavülü qanununa ziddir və sonradan büdcəni daha ağır duruma salır. Defisitə qarşısının alınmasının ən düzgün variantı maliyyə bazarında dövlətin qiymətli kağızlarını yerləşdirməklə, yalnız borc əsasında örtmək məqsəduyğundur.

Dünya təcrübəsinə baxdırsaq, büdcə kəsirinin kəskin sürətdə artması ölkədə inflyasiya prosesinin geniş miqyas alması ilə nəticələnir, beləki kəsirin ödənilməsi üçün hökumət mütəmadi olaraq pul-kredit emissiyasından istifadə etməli olur. İnflyasiyanın şaxələnməsi əmtəə və xidmətlərə olan qiymətlərin kəskin artmasında və təmin olunmayan tədiyyə qabiliyyətinin yüksəlməsində özünü büruzə verir.

İnflyasiya prosesinin artması habelə əhalinin həyat səviyyəsinin olduqca aşağı düşməsinə və ölkədə sosial gərginliyin kəskinləşməsinə gətirib çıxarır.

Dinamik inkişaf etmiş iqtisadiyyat şəraitində, beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminin möhkəm mövqeyi zamanı icazə verilmiş həddə büdcə kəsiri qorxulu hesab olunmur. Məhz buna görə də büdcə kəsirinin hətta qorxulu sayılmayan həddinin və iqtisadiyyat üçün dövlət borcunun ağır yükə çevrilməsinə yol verilməməlidir.

Dövlət büdcəsinin balanslaşdırılması yolu ilə gəlirləri xərclərinin bərabərləşdirilməsinə nail olmaq bu gün qarşıda duran vacib aktual vəzifədir. Araşdırmalarımızdan belə nəticəyə gəlmək olur ki, müasir şəraitdə büdcə kəsirinin ixtisarı üzrə səmərəli tədbirlərə bunları göstərmək olar.

--investisiyanın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə dövlət vəsaitinin investisiyalaşdırılması istiqamətini dəyişmək;

--ictimai istehsalı stimullaşdırmaq məqsədilə maliyyə sanksiyaları və güzəştlərdən daha geniş istifadə etmək.

Büdcə kəsiri ilə mübarizə strategiyasını işləyib hazırlayarkən bir sıra prinsiplərin nəzərə alınması vacibdir:

--Büdcənin gəlirləri və xərcləri arasında tarazlığın qorunması və hətta gəlirlərin xərclərindən çoxluq təşkil etməsi heç də həmişə iqtisadiyyatın inkişaf etməsi deməyə əsas vermir. Dünya təcrübəsini təhlil etsək görürük ki, bu və ya digər dövlətlərin müəyyən inkişaf mərhələlərində, onun inkişaf xüsusiyyət və şəraitindən bilavasitə asılı olaraq büdcə kəsirinə yol verməsinin şahidi olarıq.

--Büdcə kəsiri xəşagəlməz bir hadisə olduqda və onun neytrallaşdırılmasına xalis riyazi metodla yanaşdıqda, bu nəinki iqtisadiyyatı stimullaşdırmağa, hətta onun durumunun daha da pisləşməsi ilə nəticələnmə bilər .

--Büdcə kəsiri ümumi daxili məhsula nisbətən 3-4%-dən artıq olduqda dövlət ciddi iqtisadi və siyasi tədbirlər görməklə ixtisar etməyə cəhd etməlidir.

--Büdcə kəsirinin neytrallaşdırmaqdan ötrü daxili və xarici borcdan istifadə edilir.

Büdcə kəsirini neytrallaşdırmaq və onu səmərəli idarə etmək ötrü tədbirlər planı işləyib hazırlanarkən, hər şeydən öncə ölkənin inkişaf xüsusiyyətləri, siyasi, iqtisadi, sosial şərait ilk növbədə nəzərə alınmalıdır.

Şübhəsiz bu plana elə məsələlər daxil etmək gərəklidir ki, bunlar bir tərəfdən ölkənin büdcəsinə daxilolmaların artırılmasını stimullaşdırsın, digər tərəfdən isə büdcə xərclərini ixtisar etməyə yardımçı olsun. Fikrimizcə, sınaqdan keçmiş bu tədbirlərə əsasən aşağıdakıları aid etsək yanılmarıq:

1. Özəlləşdirmədən gələn gəlirlərin birbaşa büdcəyə daxil edilməsi;
2. Dövlət mülkiyyətinə aid sahələrin azaldılması və dövlət maliyyələşdirilməsinin minimumlaşdırılması;
3. İstehsalın inkişafına, genişləndirilməsinə stimullaşdırmaq hədəfi ilə maliyyə güzəştlərinin və sanksiyaların gerçəkləşdirilməsi;
4. İqtisadiyyatı sürətlə dirçəltmək məqsədilə xarici investorların cəlb olunmasını artırmaqdan ötrü cazibədar investisiya mühiti formalaşdırmaq, kapital idxalının artırmaq və s. bu kimi tədbirlər.

Ən çətin və vacib problemlərdən biri büdcə kəsirinin dövlət borcları hesabına ödənməsidir. Dövlət borclarına isə öz növbəsində bir çox amillər təsir göstərir. Büdcə kəsirinin örtürməsində ən önəmli məsələ geyri inflyasiyalı maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsidir. Büdcə kəsirinin azaldılması və yaxud ləğv edilməsi ölkədə mövcud olan milli vergi sistemi ilə də üzvi surətdə bağlıdır. Amma bəzən bu kəsiri aradan qaldırmaq üçün vergi yükünü artırmaq əsas metod hesab olunur.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində vergilərin düzgün hesablanması, ödənilməsi ilə bağlı vergi ödəyiciləri ilə dövlət, o cümlədən vergi orqanları arasında yaranan münasibətlərdən qaynaqlanan, özünəxas vergi və vergi mexanizmləri ilə xarakterizə olunan xüsusi modelin işləyib hazırlanmasına ehtiyac duyulur. Maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatının ümdə istiqamətlərindən sayılan maliyyə bazarını xüsusilə də onun strukturunun əsaslarından olan qiymətli kağızlar bazarının yüksək inkişafına nail olmaqdır.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, maliyyə-iqtisadi böhranından çıxmağın əsas şərti-makroiqtisadi sabitliyə nail olunması, onun əsas göstəriciləri olan inflyasiya tempinin minimumlaşdırılması və milli valyutanın möhkəmləndirilməsidir. Bu hədəflərə yiyələnməkdən ötrü pul-kredit siyasətinin bazar iqtisadiyatı münasibətləri tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulmasını və xüsusi olaraq sərtləşdirilməsini tələb edir. Onun əsas hədəfi kredit verilməsinə və pul tədavülünə təsir etməkdən, o cümlədən inflyasiya ilə fəal mübarizə vasitəsilə iqtisadi kəmiyyəti tənzimləməkdən ibarətdir.

Apardığım araşdırmalardan aydın olur ki, istənilən dövlətin rəqabət qabiliyyətliliyi yalnız onun ixtiyarında olan mövcud resurslarının həcmi ilə deyil, hər şeydən qabaq onlardan səmərəli istifadə məharəti ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan nəticələrə yönümlü büdcələşdirmənin mühüm komponentlərindən biri müxtəlif formalı səmərəlilik göstəricilərinin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərindən irəli gəlməli və proqram sənədlərində əks olunmuş hədəflərə yiyələnməsini təmin etməlidir. Bunlara çatmaqdan ötrü məqsədli proqramlar real maliyyə resursları ilə balanslaşdırılmalı, praktikada planlaşdırılan nəticələr və fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində büdcə xərclərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqinə keçilməlidir.

Fəsil3.Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1. Bazar münasibətləri şəraitində dövlət maliyyəsinin inkişaf xüsusiyyətləri.

Tərəfimdən aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ölkəmizdə reallaşdırılan iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bir sıra çətinliklərlə rastlaşdıq. İlk dövrlərdə islahatın məqsədi dedikdə, islahatların həyata keçirilmə prosesi başa düşülürdü, bu zaman məqsədlər vasitələrlə əvəz edilmişdi. Bu işə, hər şeydən önzə, bazar iqtisadiyyatının «ideal» bir sistem olması ideyasının mexaniki tərzdə qəbul edilməsi ilə bağlı idi.

Aparıldığı tədqiqat işində əsas məsələrdən əsası dövlətin iqtisadi həyatda yerinin qiymətləndirilməsi, dövlətin iqtisadiyyat münasibətlərində optimal səviyyənin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri prinsipləri çərçivəsində yanaşıldıqda dövlətin iqtisadiyyatda rolunun aşağı endirilməsi, dövlət müdaxiləsinin ləğvü fikrinin üstünlük təşkilinin şahidi olur. Məhz bu kontekstdən yanaşıldıqda iki əsas problemin analiz olunması ön plana çıxır:

a) büdcədən səmərəli istifadənin

yüksəldilməsi,

b) dövlət öz öhdəliklərini lazımı tərzdə yerinə yetirməkdən ötrü vəsaitin əldə edilməsidir.

Ölkəmizdə son zamanlar aparılan davamlı siyasət nəticəsində büdcə gəlirlərinin çoxalması dövlətin maliyyə resurslarını bilavasitə artırmış olur. Dövlətin maliyyə resurslarının çoxalması dövlətin funksiyalarının yetərincə, bəzi hətli vacib tədbirlərin reallaşması, xərclərinin örtürülməsinə əlverişli şərait yaradır.

Dövlət büdcə vəsaitindən səmərəli istifadə etməklə bir sıra ümdə funksiyaları həyata keçilir. Bura istər klassik büdcə funksiyaları (məsələn, iqtisadi və maliyyə, hüquqi, siyasi və nəzarət funksiyası), eləcə də müasir makro-iqtisadi funksiya toplusu (tsiklik, əvəzedicilik, inkişaf, gəlirin bölüşdürülməsində tənzimləyici) aiddir.

Iqtisadiyyatın dinamik şəkildə inkişafı və büdcə-vergi sisteminə qarşı qoyulan tələblərin mütəmadi dəyişməsi müasir dövrümüzün əsas səciyyəvi cəhətlərindən sayılır.

Büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi siyasətində aparıcı tərəflərdən sayılan büdcə-vergi qanunvericiliyinin mütəmadi təzə iqtisadi proseslərlə uzlaşdırılmasıdır. Bu isə öz növbəsində vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsasları vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi güzəştlərinin minimumlaşdırılması, vergidən yayınma hallarına qarşı sərt tədbirlərin təşkili, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasından ibarət olmalıdır.

Büdcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin digər mühüm istiqamətinin xəzinə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması məsələsi desək yanlışdır. Bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərinə çevrilməlidir. Fikrimizcə, büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən vergilər sahəsində görülən tədbirlərin aşağıdakıları da əhatə etməsi daha reallıqdan xəbər verir:

- vergi hüquqpozmalarına görə məsuliyyət tədbirlərinin sərtləşdirilməsi təmin edilməlidir;
- vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi təmin edilməli və əsassız yoxlama halları aradan qaldırılmalıdır;
- vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində aparılan dəyişikliklər vergi nəzarətinin bütün formalarının sivil metodlarla həyata keçirilməsini təmin etməyə istiqamətlənməlidir;
- vergi ödəmələri sisteminin inkişafına nail olunmalıdır;
- vergi ödəyicilərinin elektron ödəniş sistemlərindən daha fəal istifadə etməsinə şəraitin yaradılması, vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi üçün kompleks tədbirlərin reallaşdırılması prosesi davam etdirilməlidir;

- vergilərin məcburi yığılmasından könüllü ödənilməsinə keçid prinsipini əldə rəhbər tutaraq vergi ödəyicilərinin lazımı olan hallarda operativ şəkildə məlumatlandırılması, onlara keyfiyyətli xidmətin göstərilməsi, habelə vergilərin təbliğatı ilə bağlı işlər vergi ödəyicilərinə xidmət strukturlarının fəaliyyətinin mühüm hissəsini təşkil etməlidir;

- büdcə gəlirlərinin formalaşmasında tam şəffaflıq təmin edilməlidir.

Ümumilikdə büdcə gəlirlərinin artırılmasını təmin etmək və idarə edilməsini təkmilləşdirmək hədəfi ilə çevik büdcə-vergi siyasəti həyata keçirilməli və büdcənin şəffaflığı daha da artırılmalı, vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin daha da təkmilləşdirilməsi təmin edilməli və büdcə vəsaitlərinin daxil olması və düzgün istifadə edilməsi üzərində nəzarətin təşkili və dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsi səmərəliliyi yüksəldilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində dövlət sığortasının fəaliyyəti təkcə öz xərclərini ödəməyi deyil, həm də mənfəət almağı nəzərdə tutur. Sığorta şirkəti öz sığorta əməliyyatlarından böyük mənfəət qazanmaga səy göstərməməlidir, belə olan durumda sığorta edən və sığortaçı münasibətlərinin ekvivalentlilik prinsipinə xəta gələ bilər. Eyni zamanda “mənfəət” terminin özü sığorta biznesində şərti tətbiq olunur, dövlət sığortası milli gəlir yaratmırlar, bilavasitə onun bölüşdürülməsində iştirak edirlər.

İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, büdcədən kənar fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzi hallarda hətta büdcə vəsaiti qədər olur. Eyni zamanda məqsədli proqramların çözülməsində büdcədən kənar fondlar getdikcə böyük rol oynayır. Fikrimizcə, ARDNF-dən dövlət büdcəsinə edilən transferlərin həcmində limitlər tətbiq edilsə, ümumiyyətlə, bu sahədə fiskal qaydalar və ya prinsiplər müəyyənləşdirilsə, yekunda pis nəticə verməz. Eyni vaxtda fondun vəsaitlərindən ölkədə inflyasiya yaradıcı təsirləri minima endirmək və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması arzuolunandır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində makroiqtisadiyyatda, eləcə də dövlət müəssisələrində pul dövriyyəsiindən səmərəli istifadə edilməsi olduqca vacib

məsələdir. Bu isə, bir tərəfdən pul dövriyyəsinin maliyyə-iqtisadi mexanizmlərin köməyi ilə təkrar istehsal prosesinin tənzimlənməsi, digər tərəfdən isə pulun tədavülü, potensial və real pul axını arasındakı düzgün nisbətə qoyulmasına əsaslanır.

Məhz bu nöqteyi-nəzərdən burada maliyyə mexanizmləri ilə yanaşı idarəetmə mexanizmlərinin də düzgün qurulması lazımdır. Hazırkı dövrdə makro və mikro səviyyədə maliyyə potensialı ilə pul tədavülü arasında qarşılıqlı əlaqənin düzgün müəyyən olunmasında problemin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfinə diqqətin artırılması, onun iqtisadiyyatın dinamik inkişafı ilə əlaqələndirilməsi nəinki milli iqtisadiyyatda, habelə dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərin nəzərə alınması, maliyyə resurslarının səmərəli yerləşdirilməsi, maliyyə axınlarının optimal hərəkəti və bu ehtiyatlardan daha az riskli qaydada istifadə edilməsi baxımından son dərəcə aktualdır.

Göstərilən problemlərin sistemli, vəhdət halında həlli bütövlükdə maliyyə durumuna, o cümlədən likvidlik məsələlərinə pozitiv təsir göstərir, müəssisələrin, bankların öz maliyyə öhdəliklərini vaxtında və yüksək səviyyədə icra edə bilmək bacarığını artırır, onların maliyyə resursları ilə manevr etmə imkanını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada Baş Dövlət Xəzinədarlığı tərəfindən reallaşır ki, bu da ödənişlər üzrə borcların əmələ gəlməsinin qarşısını almağa, büdcə təşkilatlarını resursla daimi təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini məqamında yerinə yetirməyə, büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üzərində cari nəzarəti təmin etməyə zəmin formalaşdırır.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcə və büdcədən kənar vəsaitləri üzrə maliyyə əməliyyatlarına xəzinədarlıq tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada funksional və iqtisadi təsnifata uyğun surətdə nəzarət edilməsi dövlət satınalmaları zamanı rəqabət və təminatlı satışın formalaşmasına, büdcə vəsaitlərindən istifadə dəisrafçılığa yol verilməsi hallarının qarşısının vaxtında alınmasına, ən zəruri

xərclərin digər xərclərlə müqayisədə faktiki yaranmış borcların səviyyəsinə uyğun ödənilməsinə şərait yaratmışdır.

Bütün bu qeyd edilənlər son nəticədə, büdcə vəsaitlərinin yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə istifadə olunmasını, dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını, dövlət xərclərinin yalnız xəzinədarlıq tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər çərçivəsində yaranan borcların ödənilməsinə yönəldilməsini, büdcə təşkilatları tərəfindən maliyyə intizamına düzgün riayət etməklə və təsdiq edilmiş xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş limitlər gözlənilmək şərtilə vəsaitlərdən məqsədyönlü və təyinatına görə istifadə olunmasına zəruri nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

Bir fakta da toxunmaq lazımdır ki, regionlarda iqtisadi sabitliyə yiyələnmək büdcələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır. Büdcə sistemində onun xərclərinin də gəlirlər kimi müəyyən şərtlərə əsaslandığını vurğulamaq məqsədmüvafikdir. Belə olan halda xərclərin gəlirlərdən müxtəlif səmtlərə kənarlaşması daha dinamik xarakter alır.

Ölkəmizdə son dövrlər aparılmış uğurlu sosial-iqtisadi islahatlar yekunu olaraq ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bərabər büdcə-vergi sistemi də inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişaf məqsədlərinə çatmasına, əldə edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf sürətinin qorunmasına, iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasına, milli maraqlarımızın beynəlxalq miqyasda təmininə, qeyri-neft sektorunun və biznesin inkişafına, istehsal və sosial infrastrukturların müasir tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənir.

Milli iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə hökumət tərəfindən əsas etibarilə büdcə və vergi alətlərindən istifadə etməklə iqtisadi və inzibati tədbirləri həyata keçirmək maliyyə siyasətinin başlıca hədəfi hesab edilir.

Deqradasiya gerçəkliyindən bağlı olmayan tərzdə maliyyənin müasir problemləri aktuallıq daşımaqla yaratmaqları ilə təzə mərhələnin açılışına rəvac verirlər və bu

zaman onların yaranma problemlərinin axtarılması zərurəti ortaya çıxır. Aparıcı dövlətlərin, birtərəfli qurulan qlobal iqtisadi sistemlərin başqalarını yetərli hesaba almadan, qeyri-səmərəli idarəçilik, proteksionizm, inhisarçılıq, gəlirlərin bərabər olmayan bölgüsü ilə yaranışına yer açdığı bu tip problemlər yüz milyonlarla insanın yaşam tərzi və rifah halında kəskinliyi ilə təcəssüm olunur.

Bu gün dünya iqtisadiyyatında hakim olan bazar təsisatlı iqtisadi modellər belə bütün səviyyələrdə yaşanan qlobal maliyyə böhranlarına gətirib çıxaran yolların qarşısını cəhd çəkməkdə acizdirlər. İqtisadiyyatı sistem boyu böhrana yol vermədən nəzarətdə saxlamaq, səmərəli idarə etmək və tənzimlənmək imkanının dolğun olmaması həmin modellərin struktur qeyri-mükəmməliyindən irəli gələn haldır.

Respublikada aparılan məqsədyönlü islahatlar büdcə gəlirlərinin artması ilə nəticələnmişdir. Büdcə gəlirlərinin artması dövlətin maliyyə ehtiyatını artırmış olur. Dövlətin maliyyə ehtiyatının artması dövlətin funksiyalarının qabarıq şəkildə gerçəkləşməsinə, bir sıra tədbirlərin reallaşmasına, dövlətin xərclərinin ödənilməsinə şərait formalaşdırar.

Məlum olduğu kimi dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın birbaşa tənzimlənməsi büdcə-vergi siyasəti alətləri yaxından köməkliyilə reallaşır. Bu siyasətin son məhsulu sayılan dövlət büdcəsi, onun gəlir və xərcləri həmişə sosial iqtisadi maraqların daşıyıcıları olan müxtəlif təbəqələr arasında tarazlığı əks etdirir.

İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən və onun mövcud imkanlarından asılı olmayaraq istənilən ölkədə büdcə xərclərinin səmərəli idarə olunması bütün dövrlərdə ən vacib problemlərdən biri hesab edilir. Bu hər şeydən əvvəl ölkənin sosial həyatının və ayrı-ayrı sahələrin fəaliyyəti və inkişafının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan vəsaitlərin real tələbata uyğun olmaması ilə bağlıdır. Ona görə də xərclərin idarə edilməsi bütövlükdə dövlətin, o cümlədən dövlət büdcəsinin qarşısında duran vəzifələrə uyğun həyata keçirilməlidir.

Dövlət büdcəsinin yerli gəlirləri və xərclərini dotasiya, subvensiya, subsidiya verməklə həmin büdcələri nizamladığımızdır. Amma sadələşdirilməmişdir.

büdcələrə maliyyə yardımı forması olmaqla müəyyən çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. Ona görə də bəzi məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

1) Dotasiyanın stimullaşdırıcı xassəyə malik olmaq iqtidarı yox səviyyəsindədir. Fikrimi fərqli tərzdə ifadə etsəm, dotasiya, subsidiya və subvensiya yerli hakimiyyət orqanlarında təşəbbüskarlığı artırmır, başqasının hesabına yaşamaq əhval-ruhiyyəsi formalaşdırır. Büdcə nizamlanmasında bu cür təcrübə yerli orqanlarda təsərrüfatçılıq təşəbbüsünün inkişafına maneçilik törədir, həmin ərazilərdə iqtisadi proseslərə təsir göstərmək üçün yerli orqanların məsuliyyətini azaldır, maliyyə nəzarətini zəiflədir.

2) Dotasiya, subsidiya və subvensiyanın çatışmayan cəhətlərini qeyd etməklə yanaşı, göstərməliyik ki, aşağı büdcələrin zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi metodu kimi onları tamamilə ləğv etmək də qeyri mümkündür. Çünki, qeyri-sabit gəlir mənbələrindən yüksəldilmiş normalarla aşağı büdcə həlqələrinə ayırmalar verməklə həmin büdcələri kifayət qədər maliyyə vəsaiti ilə təmin etmək mümkün olmur. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ərazilərin büdcələrinə dövlət büdcəsi gəlirlərindən ayırma normaları verməklə mərkəzi büdcənin gəlir planının yerinə yetirilməsində yerli orqanların maddi marağını və məsuliyyətini gücləndirmək olar. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin təşkili pul münasibətləri kimi maliyyənin mahiyyətindən irəli gələn obyektiv zərurətdir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti pul vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Ona görə də müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti dövlətin, müəssisədə çalışan işçilərin, səhmdarların və kontragentlərin maraqlarına uyğun təşkil edilməlidir.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin inkişafı bütövlükdə maliyyənin, xüsusilə müəssisə maliyyəsinin iqtisadi inkişafda rolunu və əhəmiyyətini yüksəltmişdir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri onun bazarda yerini, mövqeyini və normal fəaliyyət göstərməsi qabiliyyətini müəyyənləşdirir..

3.2. Regionlarda maliyyənin idarə edilməsi metodları və onun yaxşılaşdırılması yolları.

Dövlətin davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması yolu onun regionlarının iqtisadi potensialından düzgün istifadə edilməsi hesab edilir. Belə olan durumda, inkişaf həmişə məkanla bağlıdır və ölkənin regionlarının tarazlı inkişafı əhalinin sosial rifah halının artırılmasının şərti kimi özünü biruzə verir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar mexanizmi regionların tarazlı inkişafını tam şəkildə təmin etmir. Belə olan vəziyyətdə ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin azaldılması adətən dövlət siyasətindən asılı olur. Bir faktı vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanda regionların inkişafında qeyri-tarazlılıq dərəcəsi yüksəkdir. Elə buna görə də, hazırki dövrdə ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərindən biri regionlarda davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması və istehsalın ərazi üzrə yerləşdirilməsində mövcud disproporsiyaların azaldılmasıdır. Maliyyə iqtisadi resursların yenidən bölgü münasibətlərini özündə cəmləşdirdiyindən, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin minimumlaşdırılması maliyyə mexanizminin təkmilliyindən sıx surətdə asılıdır. Ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqlərin azaldılmasında dövlətin maliyyə siyasəti əhəmiyyətli rolunu inkaredilməzdir. Dövlət həm resursların regionlar arasında yenidən bölgüsü vasitəsilə, həm də stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı vasitələrin yardımı ilə regionların inkişafına öz təsirini göstərir. Odur ki, regionların inkişafının maliyyə mexanizmi dövlətin regional siyasətinə uyğun olaraq regionların maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənir. Bu baxımdan, ölkədə regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında təkmil maliyyə mexanizminin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında bütün üfiqi və şaquli istiqamətlərdə, habelə regional səviyyədə səmərəli iqtisadi–maliyyə münasibətlərinin yaradılması böyük məna kəsb edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, burada daha çox çətinlik çəkən məqam

mərkəzlə regionlar arasında büdcə-vergi münasibətlərinin normal tənzimləmə mexanizminin yaradılması zamanı cərəyan edir. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi cari və investisiya yardım mexanizmlərindən təşkil olunmuşdur. Cari yardımlar, xüsusilə büdcələrarası münasibətlər dairəsində, yəni aşağı büdcə səviyyələrinə müxtəlif maliyyə yardımları formasında gerçəkləşir. Bunun köməkliyi sayəsində regionlar və yaxud bələdiyyələr iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq, daha çox sosial xidmətlər göstərməkdən ötrü geniş imkanlara malik olurlar ki, bu da, dolayısı ilə, həmin regionun investisiya cəlbediciliyinin güclənməsində öz parlaq əksini tapmış olur.

Bazar münasibətləri şəraitində və qloballaşma elementlərinin intensivləşdiyi hazırkı dövrdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının və bu proseslərin tərkib hissəsi olan sosial infrastrukturun davamlı inkişafının təmin edilməsi, bunlarla bağlı fəaliyyət mexanizmlərinin dövrün sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə adekvat olaraq tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi vacib şərtlər kimi çıxış edir. Cəmiyyətdə formalaşdırılan səmərəli infrastruktur, bütövlükdə, iqtisadiyyatın normal inkişafına, ictimai istehsalın sürət və səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Tərəfimizdən aparılmış təhlillər onu göstərir ki, son on il ərzində sosial-iqtisadi maliyyə infrastrukturlarının modernləşdirilməsi nəticəsində milli iqtisadiyyatda dayanıqlı inkişafa nail olunmuşdur. Belə ki, 2004-2015-ci illər ərzində ölkədə orta hesabla 10,6 faiz illik iqtisadi artım qeydə alınmışdır. ÜDM-in həcmi bu dövr ərzində 7,6 dəfə artmış, adambaşına ÜDM-in həcmində 6,5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Davamlı iqtisadi inkişafa yiyələnməkdən ötrü strateji yol xəritəsində bir sıra əsas strateji hədəflər müəyyənləşmişdir:

- Fiskal dayanıqlığın artırılması və rəqabətqabiliyyətli monetar siyasətin qəbulu;
- Özəlləşdirmə və dövlət mülkiyyətində olan təsərrüfat subyektləri ilə bağlı islahatların reallaşdırılması;
- Münasib sahibkarlıq mühitinin formalaşması. Fikrimizcə, nəzərdə tutulan bəhs etdiyimiz strateji məqsədin həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın mərkəz və

regionlar boyunca sosial infrastruktur sahələrinin də inkişafına bilavasitə təkan verəcəkdir.

Belə olan halda, ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ancaq ilkin iqtisadi struktur baxımından deyil, həm də regionlar çərçivəsində balanslaşdırılmış, sosial-iqtisadi yüksəlişi nail olmağı bir strateji vəzifə olaraq qarşıya qoyur. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı prosesləri keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələ ictimai həyatın bütün tərəflərinin optimal inkişafı, bazar iqtisadiyyatının üstünlükləri ilə elmi-texniki tərəqqinin, yeni texnologiyanın nailiyyətlərinin üzvi surətdə əlaqələndirilməsi, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, əhəlinin maddi-mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Bunun üçün, ölkə regionlarında mövcud sosial infrastruktur sahələrinin resurs potensialından tam və səmərəli istifadəyə nail olmaq lazımdır. Müasir dövrdə bu mühüm problemlər, ərazi xüsusiyyətlərinə, tarixi milli ənənələrə tam uyğun olaraq kompleks qaydada öz həllini tapmalıdır.

Ölkədə regional maliyyə siyasətinin reallaşdırılması maliyyə mexanizmi vasitəsilə təmin edilir. Dövlətin maliyyə siyasətinin reallaşdırılmasının əsas vasitəsi dövlət büdcəsidir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi həm regional inkişaf proqramlarının tərtibi, həm də inzibati rayonlarda dövlətin funksiyalarının reallaşdırılması və cari sosial-iqtisadi məsələlərin yerinə yetirilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Maliyyə mexanizminin əsas elementlərindən biri olaraq maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması çıxış edir. Azərbaycanda maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması ümumilikdə götürüldükdə çoxmərhələli prosesdir. Bu prosesdə xərclərin həcmi müəyyən normativlər əsasında hesablanır. Bu normativlər əsasında regionlarda əməkhaqqı xərcləri, elektrik və rabitə xərcləri və digər xərclər müəyyən olunur. Həmçinin, dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində regionların vergi potensialı dəqiqləşdirilir. Yerli gəlirlər regionda dövlət büdcəsinə ödənilən bütün gəlirləri əhatə edərsə, yerli xərclər regiona yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin bir

hissəsini əhatə edir. Bu baxımdan, yerli xərclərin həcmi regionda həm iqtisadi fəallığın, həm də maliyyə potensialının mühüm göstəricisi kimi çıxış edir. Dövlət vergiləri hesabına toplanan vəsaitlərin həcmi regionların həm vergi potensialını, həm də iqtisadi fəallığı qiymətləndirmək üçün mühüm vasitə hesab edilir.

Azərbaycanda uğurlu neft strategiyasının reallaşdırılması ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının balanslaşdırılmasına və sürətləndirilməsinə əlverişli şərait formalaşdırılmasıdır. Regionlarda infrastruktur obyektlərinin sayı və potensialı çoxaldıqca, regionların sosial-iqtisadi inkişaf tendensiyaları güclənməkdədir. Əsas prioritet məsələlərdən biri də, mövcud resurslardan və coğrafi mövqedən istifadə olunmaqla, Azərbaycanın bütün bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafının müasir tələblər səviyyəsində təmin edilməsidir. Bu zaman mühüm strateji hədəflər arasında, ilk növbədə, regional səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafın bütün istiqamətlərinin, xüsusən də sosial infrastruktur sahələrinin davamlı və sabit inkişaf dinamikasına nail olunması üzrə vəzifələr və kompleks tədbirlər mühüm yer alır. Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri müasir iqtisadi inkişaf modelimizin əsasında xüsusi yer almış iqtisadi siyasət istiqamətlərindən biri hesab edilir. Dövlət tərəfindən regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üçün çoxlu sayda siyasi və iqtisadi mexanizmlər işlənib hazırlanmış və qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri mühitində sahibkarlığın inkişafı istər ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafı, istərsə də ayrı-ayrı regionların inkişafının ana xəttini təşkil edir. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən bu sahənin inkişafına ciddi dəstək verilməsi vacibdir. Tədqiqatımızdan aydın olur ki, sahibkarlığın, xüsusilə regional sahibkarlığın inkişafına mane olan əsas amillərdən biri də maliyyə problemləri ilə əlaqədardır. Maliyyə problemləri isə özünü, əsasən, maliyyə çatışmazlığı, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməməsi, maliyyə-kredit mühitinin tələbata uyğun olmaması və s. bu kimi hallarla göstərir ki, bunların da hər birinin yaranma səbəbləri müxtəlifdir. Regional sahibkarlığın maliyyə çatışmazlığının başlıca səbəblərindən biri maliyyə-kredit münasibətlərinin

mürəkkəbliyindən irəli gəlir. Fikrimizi başqa tərzdə ifadə etsək, bankların və ya bank olmayan təşkilatların təklif etdiyi kreditlər hər bir sahibkarlıq subyekti üçün əlçatan səviyyədə deyildir. Bu baxımdan da, regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin həllində mühüm məsələlərdən biri maliyyə-kredit münasibətlərinin yaxşılaşdırılması, kredit şərtlərinin sadələşdirilməsi və kreditlərin kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin hər biri üçün əlçatan olmasının təmin edilməsidir.

Azərbaycanın regionları üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər (mln. manatla)

Cədvəl.3.

	2005	2010	2015
Ölkə üzrə	5769,8	9905,7	25857,2
Bakı	5098,7	6781,4	12145,1
İqtisadi rayonlar			
Abşeron	135,5	119,0	689,2
Gəncə-Qazax	69,5	420,5	1002,7
Şəki-Zaqatala	16,0	183,5	755,7
Lənkəran	92,7	133,8	384,2
Quba-Xaçmaz	34,2	556,1	569,2
Aran	118,2	557,4	1601,8
Yuxarı Qarabağ	42,6	85,0	61,9
Kəlbəcər-Laçın	0,69	0,77	0,23
Dağlıq Şirvan	26,5	183,2	154,5
Naxçıvan	126,1	501,1	1038,5

Cədvəl 3-nin təhlilini aparsaq, görürük ki, 2005-2015-ci illər ərzində Azərbaycanın regionları üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər 3,1 dəfə artmış və, 2015-ci ildə isə 25857,2 mln.manata yaxın olmuşdur. Bu vəsaitin 10,7 milyardı və yaxud 59,8 %-i Bakı şəhərinin payına düşmüşdür. Bu baxımdan ölkə regionlarının mərkəzi şəhərlərlə iqtisadi inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf və sosial infrastrukturun inkişafı

səviyyəsi baxımından mövcud fərqlərinin aradan qaldırılması istiqamətində komplekslik tələb edən daha mütərəqqi, daha məhsuldar, yeni tənzimlənmə mexanizmlərinin tərtibi və onların təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin operativ həlli və dinamik inkişafının mühüm amillərindən biri də regionlarda bazar infrastrukturlarının zəif inkişaf tempidir. Belə ki, bütün regionların lazımi maliyyə infrastrukturları, marketinq, istehsal, və s. infrastrukturlar ilə təminatının təkmillədirilməsi regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin operativ həllinin mühüm amili kimi qəbul edilə bilər. Təcrübədə maliyyə problemlərinin ən çox rast gəlinən forması maliyyə çatışmazlığı sayılır. Bəzən geniş kredit imkanları olduğu durumda da, sahibkar lazımi maliyyə vəsaitini əldə edə bilmir. Burada isə başlıca səbəb girovla bağlıdır. Belə ki, sahibkarlığın ən geniş yayılmış forması olan kiçik sahibkarlıq subyektləri, əksər hallarda girov məsələsində xüsusi çətinliklə qarşılaşırlar. Nəticədə isə, kredit almaq və maliyyə çatışmazlığını aradan qaldırmaq mümkün olmur. Bu nöqtəyi nəzərdən da, kredit şərtlərinin sadələşdirilməsi, xüsusilə girov məsələlərinə yenidən baxılması çox vacibdir.

Təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin və əhatə dairəsinin genişlənməsi özlüyündə “özəl sektor - dövlət” qarşılıqlı münasibətlərinin və əməkdaşlığının gücləndirilməsinə təkan verməklə bərabər, yerli potensialın canlandırılmasında və sosial infrastruktur şəbəkəsinin imkanlarının artırılmasında səmərəli tövfe verməkdədir. Bunlarla belə, regionlarda iqtisadi fəallıq, təsərrüfat subyektlərinin işinin gücləndirilməsi, bu resursların regionun sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətləndirilməsi, eyni vaxtda, sosial infrastruktur şəbəkəsinin potensialının gücləndirilməsində əlavə imkanların formalaşdırılması məsələləri üzrə istifadə olunmayan ehtiyatlar, o cümlədən, resurs potensialından zəif istifadə hallarına rast gəlir. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində və bunlarla bərabər sosial infrastruktur şəbəkəsinin genişləndirilməsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda regionların inkişaf etdirilməsi dövlətin daxili iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Belə ki, istənilən ərazidə sahibkarlığın hər hansı bir formasının inkişaf etdirilməsi müəyyən maliyyə qoyuluşu tələb edir. Müşahidələr göstərir ki, əksər hallarda sahibkarlığın inkişafı bir sıra maliyyə problemləri ilə üzləşirlər. Elə buna görə də, sahibkarlığı inkişaf etdirməkdən ötrü əsas məsələlərdən biri də rast gəlinən maliyyə problemlərinin vaxtında həllidir. Sahibkarlar bir çox hallarda maliyyə çatışmazlığı, bəzən əlverişli olmayan kredit şərtləri bəzən isə əldə edilmiş maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməməsi kimi problemlərlə üzləşirlər. Sahibkarlığın inkişafına əlverişli mühitin yaradılması formalaşan iqtisadi sistemin xarakterindən, məzmunundan, iqtisadi sistemin məqsədindən və bu məqsədi həyata keçirən resurs təminatından və onların təşkili metodlarından bilavasitə asılı olur. Məhz bunlar son nəticədə sahibkarlığın inkişafdinamikasını, ona dövlətin himayəsi mexanizmlərini və idarəedilmə strukturlarını formalaşdırır.

Regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin operativ həllinin əsas amillərindən biri də marketinq institutunun inkişaf etdirilməsidir. Belə ki, bəzən maliyyə vəsaitləri təklif edənə maliyyə çatışmazlığı problemi yaşayan subyekt biri-birindən tamamilə xəbərsiz olur. Marketinq tədqiqatları isə, kredit təşkilatı ilə sahibkarlıq subyektinin görüşünü asanlıqla təşkil edə bilər ki, bu da yekunda regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə problemlərinin həllinə müsbət təsirini göstərir. Regional sahibkarlıq subyektinin əsas maliyyə mənbəyi, təbii ki, ilk növbədə regionun özünün maliyyə potensialı hesab edilir. Başqa tərzdə desək, bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində bu proses biri-birini tamamlayır. Belə olan halda, sahibkarların vergi və digər ödənişləri regionun maliyyə imkanlarını formalaşdırır, eyni zamanda, regionun maliyyə potensialı sahibkarlara kredit və ya digər şəkildə qaytarılır. Bu formada proses biri-birini tamamlasa da, regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin həllində regionun maliyyə potensialı daha önəmli xarakterə malikdir.

Tədqiqat işimdən belə nəticə çıxır ki, istər regionlarda, istərsə də ümumilikdə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrindən biri də xarici investisiyalardır. Maliyyə probleminin həllinin əsas amillərindən biri də regionun investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasıdır. Belə olan halda, ayrı-ayrı regionlar üzrə onların yerli şəraitinə uyğun daha stimullaşdırıcı şərtlərin müəyyənəşdirilməsi və irəli sürülməsi məqsədəuyğun hesab edilərdi. Bunun üçün ayrı-ayrı regionların müqayisəli üstünlüyə malik olduğu istiqamətlərin dəqiqləşdirilməsi, regionun inkişaf perspektivləri və prioritetlərinin aydınlaşdırılması vacib məsələdir. Sonrakı mərhələdə isə, cəlb edilmiş vəsaitlərin bu perspektivə uyğun istiqamətləndirilməsi halı məqsədəuyğun olardı. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə maliyyə problemlərinin həllinin aktual məsələlərindən biri də dövlətin bu prosesdə birbaşa və ya dolayısı ilə iştirakı məsələsidir. Belə ki, əksər hallarda xarici investisiyalar müəyyən zəmanət tələbi irəli sürür. Bu nöqteyi-nəzərdən də, inkişafı daha vacib hesab edilən region və ya sahələr üzrə investisiyalara dövlət zəmanətinin verilməsi məqsədəuyğun olardı. Regional sahibkarlığın maliyyə problemlərinin həllinin bir yolu da biznes subyektlərinin özünün investisiya qoyuluşunda həvəsləndirilməsidir. Belə ki, dövlətin bu istiqamətdə müəyyən güzəştlər, qərarlar qəbul etməklə gələcək inkişafa yönəldilmiş xərclərin vergi və ya digər ödənişlərdən azad edilməsi və s. kimi təkliflər verməklə müəyyən stimullaşdırıcı addımlar atması olduqca zəruridir. Maliyyə problemləri, xüsusilə regional sahibkarlıq subyektləri üçün digər çətinliklər də yaradır. Belə ki, maliyyə problemi ilə qarşılaşmış regional sahibkarlıq subyekti lazımi bazarlara çıxmaqda çətinlik çəkir, xammal əldə edə bilmir, hazır məhsulu sata bilmir, nəticədə müflisləşir. Məhz bu baxımdan, dövlətin bəzən alıcı rolunda çıxış etməsi də məqsədəuyğun olardı. Bununla da sahibkarlıq subyekti öz istehsal və xidmətinin nəticəsini reallaşdırmaqla, maliyyə problemini də aradan götürə bilər. Müşahidələr göstərir ki, bəzən maliyyə problemləri vəsaitlərin düzgün xərclənməməsindən də meydana çıxır. Belə olan hal vəsaitlərin düzgün bölüşdürülməməsi və qeyri-səmərəli istifadəsi, nəticədə

maliyyə problemlərinin meydana gəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan da, sahibkarlıq subyektlərinin müvafiq biznes plan əsasında hərəkəti daha məqsəduyğun olardı. Başqa sözlə desək, biznes-planın hazırlanması sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Bu planda, perspektiv addımlar və onların maliyyələşmə mənbələri konkret göstərilir ki, bu da nəticədə vəsaitlərdən daha səmərəli istifadəyə imkan verər və maliyyə problemlərinin yaranmasına mane ola bilmək qabiliyyətinə malik olar.

Müasir dünya praktikasında regional inkişaf siyasəti dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında sosial-iqtisadi münasibətləri tənzimləyən və ümummilli maraqlar nəzərdə alınmaqla hər bir regionda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyət olaraq qəbul edilir. Başqa təzdə desək, regional inkişaf siyasətinə ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi kimi baxılır. Aparılan tədqiqatdan belə qənaətə gəlir ki, dövlət maliyyə resurslarının həm resursların regionlar arasında yenidən bölgüsü, eləcə də stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı vasitələrlə regionların inkişafına öz təsirini göstərir. Maliyyə siyasətinin həyata keçməsi maliyyə mexanizmi ilə təmin edilir. Regionların inkişafının maliyyə mexanizmi dövlətin regional siyasətinə uyğun olaraq regionların maliyyə resurslarına olan ehtiyacların qarşılınmasına istiqamətlənir.

Dünyanın aparıcı ölkələrində gedən maliyyə-iqtisadi böhranlarına baxmayaraq, ölkəmiz dövlət maliyyəsinin inkişafına nail olmuşdur.

3.3.Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının perspektiv istiqamətləri.

Bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, eləcə də iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunda səmərəli fəaliyyətin təmin edilməsi dövlətin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biri sayılmaqla dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin ana sütununu təşkil edir. Bu prizmadan milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması və beynəlxalq bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya verməsi hazırda şəraitdə vacib məsələlərdən biridir. Bəlli olduğu kimi qlobal maliyyə böhranı beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərmişdir. Hazırkı durumda iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin reallaşdırılmasına istiqamətləndirilmiş dövlətin maliyyə siyasəti, eyni zamanda biznes və investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsində, maliyyə qeyri-sabitliyinin aradan qaldırılmasında və milli bazarın səmərəli fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir şəraitdə dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsini şərtləndirən ən aktual amil qloballaşma şəraitinin dərinləşməsidir. Qloballaşma prosesi milli iqtisadiyyatın liberallaşma prosesinin dərinləşməsini əks etdirməklə əmtəələrin, kapitalın, texnologiyaların, işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətini özündə xarakterizə edir. Müəyyən səbəblərə görə iqtisadiyyatın az gəlirli sahələrində ümumi daxili məhsulun artım sürəti aşağıdır. Bu prosesin yaranması, son yekunda iqtisadiyyatda disproporsiyaların yaranmasını şərtləndirir. Odur ki, dövlətin maliyyə siyasətinin başlıca hədəflərindən biri əslində ölkədaxili iqtisadi münasibətlər sistemində yaranan uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasını və iqtisadiyyatın az gəlirli sahələrində investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Ölkədə gəlirlərin əksər hissəsinin dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən bölüşdürülməsi, regionların inkişafına bu qurumların təsirini artırır. Habelə, ölkədə mərkəzi və yerli büdcə gəlir və xərclərində mərkəzi hökumətin payının üstünlük təşkil etməsi regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi istiqamətində daha təsirli addımlar atmaq imkanlarını artırır. Regionların inkişafının maliyyə mexanizmini formalaşdıran amillərdən biri mərkəzi hökumətlə

yerli özünüidarəetmə qurumları arasında səlahiyyətlərin və gəlirlərin bölgüsüdür. Belə ki, mərkəzi hökumətin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında daha aparıcı rol oynaması və bununla əlaqədar resursların dövlət büdcəsinə səfərbər edilməsi maliyyə planlaşdırılmasının miqyasına, maliyyə ehtiyatlarının tətbiq əhatəliyinə, sadəliklə bağlı qanunvericilik və normativ bazanın və istifadə edilən informasiyanın genişliyinə, maliyyənin idarəetmə strukturunun mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin əsas tərkib hissələrindən maliyyə vasitələrini qeyd etməyə lüzüm var. Fikrimizcə, regionların inkişafının tənzimlənməsi vasitələrini bu cür qruplaşdırsaq yanlışlığa yol vermərik:

- yüksək məskunlaşmış regionlarda yeni istehsalların yerləşdirilməsinin məhdudlaşdırılmasına istiqamətlənən maliyyə vasitələri;
- iqtisadi inkişaf sahəsində dövlətin fəaliyyətinin ölkənin ərazi üzrə paylanması;
- zəif inkişaf etmiş regionlarda iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması;
- infrastruktur sahələrin inkişafı.

İqtisadi inkişaf sahəsində dövlət fəaliyyətinin ölkə ərazisi boyunca paylanması dövlət müəssisələrin yeni istehsalları zəif inkişaf etmiş regionlarda yerləşdirilməsi, dövlət satınalmalarında geridə qalmış regionlara üstünlük verilməsi və digər bu səpkidə olan üsullarla təmin edilir. Ümumiyyətlə, regionda özəl bölmənin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması iki istiqamət üzrə reallaşdırılır. Birinci istiqamət investisiya xərclərinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsini, digər istiqamət isə istehsal xərclərinin bir hissəsinin subsidiyalaşdırılmasını əhatə edir. Subsidiyaların həcmi regionda infrastrukturun zəif inkişafı, regional bazarın kiçik olması, ixtisaslı kadrların çatışmaması və digər amillər hesabına investisiya və cari istehsal xərclərinin artımını kompensasiya edir. Regional inkişafın stimullaşdırılması mexanizmlərindən biri də zəif regionlarda vergi güzəştlərinin verilməsidir. Vergi güzəştləri ilə müqayisədə subsidiyaların üstünlüyü sonuncuların ünvanlı xarakterə malik olmasıdır. Beləliklə, vergi güzəştləri adətən ümumi xarakter daşdığından, onların regionda istehsalın

həcminə deyil, mövcud istehsalın strukturunun dəyişməsinə təsir göstərmə imkanları daha çox olur.

Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsi özündə ölkənin ümumi maliyyə sisteminin sxemasını təşkil etməklə əsas hədəfi ölkədə sosial inkişafının təmin olunmasına və sürətlənməsinə xidmət etməkdir. Belə ki, dövlət mövcud olduğu şəraitdə müxtəlif proseslərlə - təbii, siyasi, hərbi çətinliklərlə qarşılaşır ki, bütün bunlar zamanı üzərinə düşən əsas məsuliyyət ilk öncə, maliyyə cəhətdən bu sahələrin və regionların təminatını sabit qoruyub saxlamaqdır. Dövlət birinci növbədə maliyyə siyasəti baxımından müfəssəl tərtibatlı və məqsədli proqramlar hazırlayıb sonradan bu proqramların işləməsinə, onların necə reallaşmasına nəzarəti həyata keçilir. Bütün sahələrdə olduğu kimi, maliyyə sahəsində də görülən bütün işlər dərin zəhmətə və yüksək peşəkarlıqla təşkil olunmuş nümunəvi xidmət standartlarına söykənməlidir. Əsas hədəflərindən biri regionların sosial iqtisadi inkişafı məsələləri olan və bu məqsədə çatmaqdan ötrü dövlət maliyyəsinin həlqələrinin hər biri ictimai-iqtisadi proseslərə öz töhvələrini verir. Çünki regionların inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası maliyyə resursları və ehtiyatları olmadan reallaşa bilməz.

Dövlət büdcəsi, yerli büdcələr, büdcədən kənar fondlar və digər maliyyə mənbələrindən iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının inkişafından ötrü istiqamətlənən vəsaitlər dövlət maliyyəsinin düzgün idarə olunmasının əhəmiyyətinin başa düşülməsinə imkan verir. Onu da vurğulamaya ehtiyac vardır ki, büdcə maliyyənin əsas tərkib hissələrindən biri hesab edilməklə, dövlətin iqtisadi, siyasi, sosial və digər siyasətinin həyata keçirilməsində, bütün iqtisadi və sosial proqramlarla bağlı olan maliyyələşmə işlərinin yerinə yetirilməsi çərçivəsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Nəzərdə tutulmuş dövlət siyasətinin yerinə yetirilməsində maliyyələşmə ilə əlaqədar məsələlər düzgün büdcə siyasətinin reallaşmasından bilavasitə asılıdır. Büdcə xərclərinin idarə olunmasının qənaət rejiminə, xərclərin səviyyəsinin və quruluşunun optimallaşdırılmasına, xərc komponentlərinin müasir funksional təhlilinə, real istehsal sahələrinin aktiv iqtisadi

artımına yönəldilməlidir. Bu sadələdığımızdan belə yekuna gəlmək olur ki, dövlət maliyyəsinin səmərəli təşkili və ona sistemətik təhlilin verilməsi bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir:

- real istehsal olunan, amma hesablanmamış ödəmələri nəzərə alan hesablaşmaların paralel prinsiplərinin reallaşdırılması;

- dövlət idarəetmə orqanlarının maliyyələşdirmə üzrə daxili və xarici əməliyyatlarının bir birindən ayrılması;

- büdcə kəsirinin müəyyən edilməsinin daha səmərəli metodlarının işlənməsi;

Dövlət büdcəsinin sağlandırılması strategiyasının üç istiqamət üzrə həyata keçirilməsi məqsədə müvafiq hesab edilir. Fikrimizcə, əsasən bu istiqamətlərə gəlir bazasının artırılması; büdcənin xərc hissəsinə təzədən baxılması; büdcə prosedurlarının sadələşdirilməsini göstərsək yerinə düşər.

Hal-hazırkı dövrdə dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının mahiyyəti bir qədər dəyişmiş və daha geniş münasibətlər sistemi olan bazar münasibətlərinin təsvirini özündə təcəssüm etdirir. Belə ki, iqtisadi sistemin inkişafı ilə bağlı olaraq bir sıra ölkələrdə büdcənin idarə edilməsi sahəsində mühüm keyfiyyət dəyişikliklər həyata keçirilməkdədir. Bu dəyişikliklər hər şeydən öncə büdcənin gəlirlər bölümünün geniş sisteminin yaradılması ilə sıx surətdə əlaqədardır. Dövlətin maliyyə siyasətinin məqsədi kimi büdcənin yox, iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması çıxış edir.

Ölkəmizdə makroiqtisadi sahədə nailiyyətlərinə yiyələnənin əsas vacib şərtlərindən biri düzgün büdcə-vergi siyasətinin reallaşdırılmasıdır. Dövlətin seçim etdiyi iqtisadi siyasət dairəsində reallaşdırılan maliyyə tənzimləmə sistemi indiki dövrdə də milli iqtisadiyyatın strukturunun formalaşdırılmasında və inkişafında aparıcı, müəyyənəşdirici rol oynayır.

Büdcə sistemi vasitəsilə dövlət öz sistemində olan orqanların üzərinə qoyulmuş funksiyaların həyata keçməsinə təmin edir. Davamlı sosial-iqtisadi inkişafın əsası kimi makroiqtisadi və maliyyə sabilliyinin qorunub saxlanması, dövlət hakimiyyət orqanlarının öz səlahiyyətlərini dolğun yerinə yetirməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, dövlətin maliyyə sisteminin etibarlılığının və

şəffaflığının təmin edilməsi kimi ölkə üçün birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik məsələlərin həlli yolları bilavasitə büdcə prosesinin düzgün təşkilindən asılıdır. Büdcə prosesinin təşkili onun iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin rəasional sxeminin seçilməsini, büdcənin tərtibi və icrası metodlarının təkmilləşdirilməsini və büdcə nəzarətinin reallaşdırılmasını tələb edir.

Dövlət büdcəsi siyasi hakimiyyətə iqtisadiyyata real təsir etməyə, onun struktur dəyişikliklərini maliyyələşdirilməyə, iqtisadiyyatın prioritet təşkil edən sektorlarının inkişafını stimullaşdırmağa, əhalinin ən az müdafiə olunan təbəqələrinə sosial yardımlarla təmin olunmaq imkanı yaradır. Bütövlükdə, düzgün yanaşıldıqda büdcə sadəcə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi aləti kimi çıxış etmir, həm də iqtisadiyyatın və sosial sferanın artımına, elmi-texniki tərəqqinin templərinin sürətləndirilməsnə, ictimai istehsalın maddi-texniki bazasının təzələşdirilməsinə real təsir etmək gücünə malikdir. Büdcə prosesinin başlıca vəzifələrindən biri büdcə münasibətlərinin iştirakçılarının fəaliyyətinə təsir göstərən amillərin büdcənin məzmununa təsirinin idarəolunanlıqını, proqnozlaşdırılanlıqını və yekunda büdcə gəlirlərinin və xərclərinin dövlətin maliyyə siyasətinə uyğunluğunu təmin etməkdən ibarətdir.

Aydındır ki, müasir şəraitdə inkişaf etmiş dövlətlərin əksəriyyətində büdcə prosesi nəticələrə istiqamətlənir və ona dövlətin maliyyə ehtiyatlarının idarəolunmasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi aləti kimi baxılır. Xarici ölkələrin bu sahədəki təcrübəsini nəzərə alaraq nəticələrə istiqamətlənən büdcələşdirmə konsepsiyasının əsas istiqamətlərini bu cür ifadə etmək olar:

--Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün maliyyə resurslarının planlaşdırılması nəticələrə istiqamətlənən büdcələşdirmə vasitəsi ilə reallaşmalıdır . Burada gəlir və xərclərin nəticəli idarəolunması yolu ilə dövlətin etibarlı və təhlükəsiz fəaliyyəti təmin olunur, onun hədəfləri yalnız ayrı-ayrı təşkilatlar üçün fəaliyyət istiqamətlərini deyil, həm də dövlət idarəetmə sisteminin ümumi hədəflərini müəyyənləşdirir və bütövlükdə ölkədə əhalinin həyat durumunun yüksəldilməsinə yönəlmiş olur;

-- Nəticələrə istiqamətlənən büdcənin maliyyə ehtiyatlarının planlaşdırılması vaxtı hədəflərin dövlətin missiyası, maliyyə təhlükəsizliyinin strateji məqsəd və vəzifələri, cari məqsədlər, operativ məqsədlər kimi ierarxiyaya uyğun reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Dövlətin fəaliyyətinin hədəflər sistemi əhalinin tələbatlar həyata keçməsinə yönəldilir;

--Nəticələrə istiqamətlənən büdcənin istər xərclər, istərsə də gəlirlər hissəsinə tətbiq olunur, büdcə sisteminin bütün səviyyələrində gəlirlərin və xərclərin balanslaşdırılması gözlənilir;

-- Dövlət büdcəsindən göstərilən yardımların səmərəliliyini yüksəltməkdən ötrü bu yardımların verilməsini qarşıya qoyulmuş hədəflərə yiyələnmənin zəruriliyi ilə əlaqələndirmək tələb olunur;

--İqtisadi subyektlərin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, onların xərc öhdəliklərini yerinə yetirməsi durumunun monitorinqi vasitəsilə reallaşır.

Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin idarələnməsində təxirə salınmaz məsələlərdən ən vacibi büdcə xərclərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir. Bu məsələnin çözülməsində başlıca çətinlik xərclərin əsassız çoxaldılması yolunda hələlik dəf olunmaz maneələrin yaradıla bilməməsidir. Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi isə zəruri normativ bazanın hələ lazımı səviyyədə formalaşmamasına görə olduqca çətinidir.

Büdcə prosesi ilə bağlı ən mühüm problemlərdən digəri onun icrasının təşkili və nəticələrinin qiymətləndirilməsidir. Bu isə büdcə prosesinin iştirakçıları tərəfindən büdcə vəsaitlərindən səmərəli və rəşional şəkildə istifadəsini nəzərdə tutur. Büdcə prosesinin növbəti həlli vacib problemi dövlət büdcəsinin vəsaitlərinə düzgün nəzarətin təşkili məsələsidir. Bir faktı da vurğulamaya lüzum var ki,büdcə prosesi çərçivəsində dövlətin maliyyə resurslarının səmərəli idarələnməsinin və nəzarətin səviyyəsi çox da qənaətbəxş deyildir. İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, vəsaitlərin xərclənməsi planlarının tərtibi və xərclənmələrin özünü əhatə edən bütün prosesin şəffaf və ictimaiyyətin nəzarəti altında olması çox vacibdir.

Fikrimizcə, bu problemlərin həlli ölkəmizdə büdcə sistemində islahatların aparılmasını tələb edir.

Nəticə.

Sivil bazar iqtisadiyyatı şəraitinin formalaşması dövlət maliyyəsinin idarəetmə mexanizminin daim təkmilləşdirilməsini, təşkilinin yeni daha müasir metod və alətlərinin işlənilib hazırlanmasını zəruri edir. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi sahəsində reallaşan tədbirlər dövlət maliyyəsinin dayanıqlığına və maliyyə aktivliyinə, milli iqtisadiyyatın davamlı yüksəlişindən ötrü biznes mühitinin formalaşmasına istiqamətlənməlidir. Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin mövcud durumu iqtisadiyyatın və sosial sistemin dayanıqlığının əsas göstəricilərindən sayılır.

Hazırkı şəraitdə dövlət büdcəsinin yardımını ilə ölkənin sosial-iqtisadi sahələrinin maliyyələşdirilməsi məsələləri həll edilir, ayrı-ayrı regionların inkişafı mütəmadi olaraq tənzimlənir. Onu da vurğulamaya lüzum var ki, bazar iqtisadiyyatı mühitində büdcənin gəlir və xərclərinin idarə edilməsi vəzifələri daha da mürəkkəbləşmiş və nəticədə ciddi sosial-iqtisadi problemlər meydana çıxmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, xüsusən gəlirlərin və xərclərin idarə olunması strategiyası çox vacib iqtisadi-istehsal problemləri baxımından işlənilməli və hərtərəfli qiymətləndirilməlidir.

Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının müasir metod və alətləri mövzusunda yazılmış dissertasiya zamanın tələblərinə tam şəkildə cavab verdiyindən apardığımız tədqiqat bizə bir sıra elmi dayaqlara arxalanan nəticə və təkliflər irəli sürməyə imkan yaradır:

1. Son zamanlar ölkəmizdə büdcə gəlirləri üzrə şəffaflığın yüksəldilməsinə şərait yaradan qanunvericilik bazanın müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən işlər mütəmadi şəkildə davam etdirilir. Ümumilikdə bütün büdcə həlqələri yetərli həcmdə gəlir mənbəyinə malik olmaqla hər bir regionun sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdan ötrü maliyyə vəsaiti müəyyənləşdirilir. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik yüksəlişi və büdcə-vergi sisteminə olan tələblərin daim dəyişməsi müasir dövrümüzdə xas olan xüsusiyyətlərdir. Bu təbii hadisənin bacarıqla dəf etməkdən ötrü

yalnız büdcə-vergi inzibatçılığının deyil, həmçinin qüvvədə olan büdcə-vergi qanunvericiliyinin də adekvat şəkildə mütəmadi təkmilləşməsi zərurəti yaranır.

2. Vergi kənarlaşmalarına qarşı mübarizə tədbirlərini sərtləşdirməklə yanaşı bu sektoru sahibkarlar üçün cəlbedici

vəziyyətə sala biləcək və istehsalı stimullaşdıracaq əlavə tədbirlərin tətbiqi məqsədə uyğundur. Son zamanların milli valyutamızın xarici valyutalara qarşı dəyərinin kəskin itirməsi vergi gəlirlərinə də ciddi təsir etmişdir. Mövcud durumda devalvasiya ilə əlaqədar olaraq mənfəət vergisi üzrə daxilolmalarında nisbətən azalma meyli özünü biruzə verir. Devalvasiyanın xoşagəlməz təsirlərindən yayınmaq təkcə ixracın genişləndirilməsi və daxili istehsalda idxal olunan istehsal faktorlarının payının minimumlaşdırılması ilə nail olmaq olar.

3. Ölkəmizdə dövlət gəlirlərinin artırılmasının mühüm şərtləri arasında iqtisadi artıma nail olmaqla yanaşı vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi də mühüm əhəmiyyətli rola malikdir. Vergi islahatları istər dövlətin, istərsə də vergi ödəyicilərinin mənafeyinə uyğun tərzdə həyata keçməlidir. Bu islahatlar həm dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına, həm də vergilərin tənzimləyici funksiyasının daha da təkmilləşdirilməsinə xidmət etməlidir.

4. Ölkəmizdə dayanıqlı iqtisadi artımın bərqərar olması və dövlət maliyyəsində struktur dəyişikləri probleminin həlli büdcə siyasətində islahatların aparılmasını zəruri edir. Büdcə gəlirlərinin formalaşması siyasətində əsas istiqamətlərdən biri büdcə-vergi qanunvericiliyinin daim yeni iqtisadi proseslərə uyğunlaşdırılmasıdır.

Ümumilikdə büdcə gəlirlərinin artımına yiyələnmək və idarə edilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə tez zamanda adət dəsiyə oluna biləcək büdcə-vergi siyasətinin tətbiqi və büdcənin şəffaflığı daha da yüksəldilməli, vergi təbliğatı və maarifləndirmə işləri gücləndirilməli, büdcə vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsi sahəsində nəzarətin düzgün təşkili və dövlət vəsaitlərinin məqsədə uyğun idarə edilməsi səmərəliliyi artırılmalıdır.

Bununla belə, büdcə sistemində aparılan ardıcıl davamlı islahatlar, yeni büdcə-vergi münasibətlərinin formalaşması, büdcə gəlirlərinin istər kəmiyyətə, eləcə də

quruluşca dəyişilməsi bu məsələyə təzə elmi yanaşma tərzini tələb edir və yenidən tədqiq edilməsi zəruriliyini formalaşdırır.

Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf xüsusiyyətləri sırasında əsas əhəmiyyət daşıyan məqamlardan biri son zamanlarda dövlətin düşünülmüş şəkildə iqtisadiyyatın idarə edilməsində rolunun əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsi hesab edilə bilər. Bu isə özünü, ilk növbədə, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşması və idarə olunması prosesində göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat .

1. AR Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 1995.
2. AR «İnvestisiya fəaliyyəti barədə» Qanunu, Bakı-1995.
3. AR «Büdcə sistemi barədə» Qanunu, Bakı-2002.
4. AR «Sahibkarlıq fəaliyyəti barədə» Qanunu, Bakı- 1996.
5. AR Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2000.
6. AR 2016-cı ilin statistik məlumatları, Bakı-2017, 814 s.
7. Pr. Əvəz Ələkbərov, Sosial-iqtisadi inkişafın maliyə-budcə parametrlərinin tənzimlənməsi, Bakı 2007-il, manografiya.
8. Bəyalı Ataşov, Elşən İbrahimov, Nurpaşa Novruzov .Maliyə nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı-2014 il.-648s
9. Elçin Süleymanov, Cihan Bulut. Dövlət maliyyəsi. Dərslik. Bakı, «Qafqaz Universiteti » nəşriyyatı, 2005.-334s.
10. Farid Quliyev, “Millət və Dövlət gəlirləri”. Bakı- 2004
11. В.В. Ковалева, Финансы. Учебник. Москва-2003
12. Г.Б.Поляк, Финансы. Учебник. Москва-2011.
13. Ван Хогн Дж.К. Основы управление финансами. Москва, 2003. – 916 с.
14. Буковецкий А.И. Введение в финансовую науку. Л., 1929.
15. Соколовой О.В. Финансы, деньги, кредит. Москва, Юрист, 2000.
16. Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Киев, 2007 – 481с
17. А.Г.Грязновой, Е.В. Маркиной, Финансы. Учебник. Москва- 2012
18. Л.А.Дрбозиной Финансы. Денежные обращение. Кредит. Учебник, М-2000.
19. Финансы. Под. ред. М.В. Романовского и др. Учебник. Москва-2000.
20. Забородина В.В. Финансы Учеб. Пособие. Москва-1998. 278 с
21. А.И.Аржипова и А.Погосова. Учебник. Москва, ТК Вельби, Проспект, 2007. – 632 с.

- 22.Шермет А.Д. Финансы предприятий .Учеб. Пособие. Москва–2007. –344 с.
- 23.Шуляк П.К. Финансы предприятия. Учебник. Москва, 2004. – 712 с.
- 24.Бальшаков С.В. Финансы предприятие: теория и практика. Учебник - Москва, Книжный мир, 2005. – 617 с.
- 25.Колчина Н.В. Финансы предприятий. Учеб. Пособие, Москва-ЮНИТИ, 2007. – С. 383.

Mehdiyev Senan Suleiman

"Public finance management of modern techniques and instruments"

SUMMARY

The dissertation work consists of an introduction, three units, conclusion, suggestions and bibliography.

In the introduction of the thesis the actuality of the theme is presented and the purpose and tasks of the research are defined. The scientific innovation and practical importance of the work and the approbation of the research results are also presented here.

In the first unit, named "The theoretical and methodological foundations of public financial management" theoretical basis and methods and tools of modern financial system of state financial control is being investigated.

The second chapter is devoted to the analysis of the current situation and management of state finance in modern conditions.

The third chapter is called "the Field of improvement of the management of state finance".

Conclusions and suggestions found out in the process of the research are presented in the conclusive part of the thesis.

Мехтиев Санан Сулейман

Современных методов и инструментов управления государственными финансами.

Р Е З Ю М Е

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, выводов и предложений, а также списка использованной литературы.

Во введении диссертации обоснованы актуальность темы, определены цель и задачи исследования. Здесь также приведены научная новизна и практическая значимость работы, апробация результатов исследования.

В первой главе – «Теоретические и методологические основы управления государственными финансами» – исследуются теоретические основы современной финансовой системы и инструменты и методы управления государственными финансами.

Вторая глава посвящена управлению государственными финансами в современных условиях и анализ современного состояния.

Третья глава называется «Направления совершенствования управления государственными финансами».

В заключительной части работы даются выводы и предложения, полученные в результате проведенного исследования.